

ÖLÜM OLAYLARINDA TELKİN, ISKAT VE DEVİR UYGULAMALARI VE DAYANAKLARI

Turgut ÇİFTÇİ¹

İÇİNDEKİLER

Başlıklara tıklayınca ilgili konuya ulaşabilirsiniz.

BAŞLANGIÇ SÖZÜ	1
TELKİN UYGULAMASI	4
YASİN SÛRESİ, ÖLMEDEN ÖNCE Mİ, KABİR BAŞINDA MI OKUNACAK?	9
ÖLÜLERE KUR'AN OKUNMASINA DAİR MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ	10
ISKAT UYGULAMASI	12
DEVİR UYGULAMASI	15
KABİRLER NİÇİN ZİYARET EDİLİR VE ORADA NE YAPILIR?	17
KABRİSTANDA YAPTIĞIM CENAZE MERASİMİ KONUŞMASI VE DUA METNİ	18
SONUÇ DEĞERLENDİRMESİ	22
TELKİN, ISKAT VE DEVİR KONUSUNDA GÖRSEL MEDYA KONUŞMALARI	25
KAYNAKÇA	26

BAŞLANGIÇ SÖZÜ

“Sınırsız yüceltme ve şükran, tüm varlıkların gerçek sahibi ve otoritesi, yalnızca Allah’a özgüdür. Seçtiği kullara selam olsun!”²

04.05.2016 tarihinde, saat 10.30’da babamı kaybettik. Ertesi gün, Karacaahmet’ten cenazemizi aldık. Namazdan sonra mezarlıkta konuşma yapmak istedim. Bu isteğimi, kardeşimle birlikte, Belediye tarafından görevlendirilen din görevlisine ilettim. Din görevlisi, bir an tereddüt etti. Sonra kendimi tanıttınca, ‘olur’ dedi. Yaptığım konuşma ve dua bitince³, din görevlisi, mezarın başında ‘telkin’ vermek istediğini söyledi. Ben de, kabir başında telkin istemediğimizi bildirdim. Telkin, ıskat ve devir uygulamalarının yaygınlığını düşününce, telkin istememe gerekçelerimi ortaya koymak için bu yazıyı hazırlama gereği duydum.

Makale boyunca ifade edildiği gibi telkine dayanak oluşturan bilgiler, rivayetlerde (hadis kitaplarında) geçmektedir. Bu rivayetler, konunun uzmanı alimler tarafından iki türlü yorumlanmıştır: a) Ölüm öncesi telkin, b) Ölüm sonrası mezar başındaki telkin... Ölmeden önce bilinci yerindeki kişiye, Allah’ın ayetlerinin ve tevhid ilkesinin hatırlatılması anlamındaki telkin uygulaması, hem Kur’an’ın temel ilkeleriyle uyumlu, hem de alimler tarafından yerinde, uygun ve doğru bulunmuştur. Kişi

¹ Eğitimci - Araştırmacı

² 27Neml/59

³ Yaptığım konuşma ve duanın metni, sayfa 18’de olup İçindekiler bölümünden ulaşılabilir.

öldükten sonra kabri başındaki telkin ise, makalede kaynakları verildiği gibi çoğu alim tarafından İslam'ın temel ve genel esaslarıyla bağdaştırılmamıştır.

Her insan, hayatının belli dönemlerinde en yakını, dostunu, akrabasını kaybedebilir. Ölüm gerçeği ile yüz yüze gelmek, bu yakını, dostumuzu, akrabamızı bir daha asla görememek, onunla asla konuşamamak, bizleri bazı uygulamalara sevk eder. Örneğin, 'Keşke ona şunu söyleseydim, şunu sorsaydım, onunla şu konuyu konuşsaydım' deriz. Pek çok insan, hasta döşğinde öyle bir anda, aniden ölmez. Öyle hastalıklar, kazalar vardır ki kişinin ölümü; 3-5 gün, 3-5 hafta, 3-5 ay ve hatta 3-5 yıl ve daha fazla sürebilir.⁴ İşte bu süreçte onunla konuşulacak en önemli konu, onun da ihtiyaç duyduğu konu olmalıdır. Onun pişmanlıkları, tavsiyeleri, kendisi hakkında oluşan olumlu veya olumsuz kanaatler, kendisiyle ve çevresiyle ilgili ahlaki, dini, hukuki ve ekonomik vasiyeti ve daha başka konular olabilir.

Ölüm bir bitiş, bir tükeniş olmadığına göre herkes, ölüm sonrası, Allah'a yapıp ettiklerinin hesabını verecek, ödül ve ceza sistemi, hiçbir haksızlık olmadan orada tam işleyecektir. Öyleyse, kaybetme endişesi taşıdığımız yakınımla, dostumuzla, akrabamızla, onu ahiretteki cezadan kurtarıcı ve ona ödülü hak ettirici söylem ve eylemleri konuşmak, bunları incelemek, her şeyden önemli olmalıdır. Bunlar, salt ruhani bir söylem değil, aynı zamanda dünyayı onarıcı sözler, işler ve olaylardır. Ahiretteki kurtuluşun yolunun; kişinin kendi dünyasını, bizim dünyamızı, insanların dünyasını yıkmaktan değil onarmaktan geçtiğini bilmeliyiz.

O yüzden, onun yanında öncelikle, 'Allah'tan başka ilah yoktur (Lâ ilahe illallah)' ilkesini dile getirerek veya açıklayarak onu; eğer varsa şirk, nifak, nankörlük, iftira, haksızlık, bozgunculuk, kibir, riyakârlık, haset, kin, bencillik gibi kötü inanç ve duygulardan sıyrılmaya, tövbe etmeye; hak, adalet, dürüstlük, yardımlaşma, paylaşma, dostluk, iyilik gibi iyi özelliklere dönmeye ve onları sahiplenmeye çağırmış oluruz. Bununla bilinci ve iradesi yerinde olan kişiyi, vicdanını harekete geçirmeye davet etmiş oluruz. 'Telkin' uygulamasının bu şekilde anlaşılması, vahyin ana ilkeleriyle uyumludur.

Bilinçli ve iradeli kişilere yönelik bu uygulama; zamanla, bilincini kaybetmiş, üzerine ölüm baygınlığı/ sarhoşluğu (sekeratu'l-mevt) çökmüş, can çekişen kişilere de uygulanmaya başlanmıştır. Bir süre sonra hayatını kaybetmiş kişilere, daha sonra defnedildikten sonra mezar başında ve daha sonra 7 veya 52. gün gibi belirli günlerde, insanlar evlerde toplanarak kabirdeki kişiye Kur'an ayetlerini okuma geleneğine dönüşmüştür. Böylelikle bu uygulama, bilincini veya hayatını kaybetmiş, 'kabul veya 'red' gibi tercih-seçme hakkı olmayan kişiye, tek taraflı olarak hatırlatma veya onun ruhuna gönderme yönünde ayetlere farklı bir misyon yüklenmiştir.

Özellikle son nefeste, **'Allah'tan başka ilah yoktur (Lâ ilahe illallah)'** cümlesini söylemeye özen gösterilmiştir. Oysa Allah, insanların son nefeslerinde değil, bütün hayatları boyunca neler söylediklerine, sahip oldukları inançları ve uygulamalarına bakar. O, insanları, yapıp ettikleriyle sorumlu tutacağını bildirmiştir:

"Bugün hiç kimseye en küçük bir haksızlık yapılmayacak ve yaptıklarınız dışında hiçbir şeyden sorumlu tutulmayacaksınız!" (36Yasin/54)

Diğer taraftan son nefeste, son dakikada söylenenler, sorgulama ve yargılamayı etkilemez. Çünkü kişi, kendi iradesiyle davranmamaktadır. **Ölüm nedeniyle yaşanan ıstırap ve o anda çekilen acılardan dolayı bilinci yerinde olmadığı için iyi bir insanın bile olumsuz şeyler söyleme**

⁴ Mesela, Hz Ömer, yaralandıktan 3 gün sonra hayatını kaybetmiştir.

ihtimali vardır. Yine mümkündür ki hayatı boyunca zalimce ve hak karşıtı olarak yaşayan biri de, olumlu şeyler söyleyebilir. Ancak Allah, son dakika tövbesinin kabul edilmeyeceğini Kitabında açıkça bildirmiştir:

“Allah katında (makbul) tövbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Yoksa kötülükler yapıp edip de **nihâyet kendilerine ölüm gelip çatinca: "Ben şimdi tövbe ettim" diyenlere** ve kâfir olarak ölenlere **tövbe (af) yoktur**. Onlar için acı bir ceza hazırlamışızdır!” (4Nisa/17-18)

“Firavun, askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere, derhal onları (Musa’yı ve diğer inananları) takibe koyuldu. Nihayet boğulmak üzere iken, **“İsrailoğulları’nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına (Lâ ilahe illallah’a) inandım. Ben de Müslümanlardanım” dedi. "Şimdi mi? Oysa daha önce isyân etmiş, bozgunculardan olmuştun?"** (denildi).” (10Yunus/90-91)

Demek ki irade özgürlüğü olmayan, son dakika çırpınışları kurtuluş için yeterli değildir. İnsan, ancak özgür iradesiyle iyi veya kötü sonucu hak etmektedir.

Sonraki dönemlerde son dakikada kurtarma gayretleri, cenaze mezara konduktan sonra da devam etmiştir.

Kabir başındaki telkin inancına göre, mezara konan kişiyi sorgu melekleri sorgulamaktadır. Ölmüş kişiyi, daha hesap günü gelmeden kabirde melekler sorgularken⁵, mezarının başında duran bir din görevlisinin, ölüye inanç esaslarını söyleyerek yardım etme girişimine ‘telkin’ denmektedir.

Örneğin, bir yakınımız hayatını kaybetmiş... Telkin işini üstlenen din görevlisi, o ölmüş yakınımızın, rabbinin ve peygamberinin kim olduğunu bilmediğini, kitabının ne olduğunu bilmediğini, ahireti bilmediğini yahut bilemeyeceğini düşünüyor veya buna inanıyor ve bundan dolayı mezarının başında inanç esaslarını ona söylüyor, öğretmeye kalkıyor, böylece meleklerin ölüye sorması durumunda bu soruları cevaplamasına yardımcı oluyor, adeta bir çeşit kopya veriyor.

Bu uygulamayla, ölülerin bizi duyduğu, başkalarından aldığı yardımlarla sorulara cevap verebileceği, bu yardımın melekler tarafından bilinmeyeceği ve bu durumun sorgulanmayacağı sanılıyor. Örneğin, meleklerin, “Bak, sen rabbinin Allah, peygamberinin Muhammed (as), dininin İslam olduğunu bilemedin. Bu bilgiyi başkalarından duydun” demeyeceğini düşünüyor.

Mezar başındaki telkine dayanak gösterilen rivayetlerin (hadislerin), hadis ve fıkıh alimleri tarafından zayıf olduğu ifade edilmiştir:

“Bazı hadis ve fıkıh eserlerinde mezarın başındaki telkin uygulamasının dayanağı şeklinde gösterilen rivayetlerin zayıflığı konusunda ittifak edilmiştir. Zaten rivayetlerde bir telkin uygulamasından söz edilmemektedir. Hadis ve fıkıh âlimlerince hem senedinde hem metninde birçok zaaf tesbit edilen bu rivayetin zayıf olduğu belirtilmiş, bu sebeple definden sonra telkin işleminin meşruiyeti âlimler arasında tartışılmıştır.”⁶

⁵ Bu arada, sorgu ve yargılamanın kabirde yapılacağı iddiası, din bilginleri arasında tartışmalı bir konudur. Kur’an’da Kıyamet Günü öncesinde yargılama, ödül ve ceza sisteminin işleyeceğine dair açık-net bir kanıt bulunmamaktadır. Bu konudaki iddialar, zorlama yorumlarla varılan sonuçlardır.

⁶ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiyi ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 213.

TELKİN UYGULAMASI

Türkçede ‘telkin’ sözcüğü, bir duyguyu veya düşüncüyü aşlamak anlamında kullanılmaktadır.⁷ Ölüm olaylarıyla ilgili telkin ise, genellikle ölmüş ve kabre konulmuş, üzeri toprakla örtülmüş kişinin mezarının başında, genellikle bir din görevlisinin durarak, kabirdeki kişiye inanç esaslarını duyurması, bildirmesi ve öğretmesi anlamında kullanılmaktadır.

Telkin, sözlükte, kişinin bilmediği konuyu ona bildirmek, anlatmak ve bildiği bir konuyu hatırlatmada bulunmak anlamına gelmektedir.⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan İlmihal kitabında ‘telkin’ sözcüğünün tanımı şöyle yapılmış:

“Son nefesine yaklaşmış ve ölmek üzere olan kişiye ‘muhtazar’, ölen kişiye ise ‘meyyit’ (çoğulu mevtâ) denir. Telkin, muhtazarın yanında kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet okumaya denildiği gibi definden sonra, sorulması muhtemel soruları ve cevapları ölüye hatırlatma konuşmasına da denilir.

Bir hadiste ‘Kimin son sözü ‘Lâ ilâhe illallah’ olursa, o kişi cennete girer’ buyurulmuştur (Ebû Dâvûd, ‘Cenâiz’, 16). Bu yüzden, ölümden önce bu sözün söylenmesine yardımcı olma gayreti görülmektedir.

Ölüm yaklaşmış kişiye, **‘sen de söyle’ dememeli, sadece yanında kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet okunmalıdır.** Bu telkinin amacı, hastanın son nefeste bu sözleri söylemesi ve son sözünün bu kelimeler olmasıdır.”⁹

Bu inancın dayanağı, hadis kitaplarındaki bazı rivayetlerdir. Yan kaynaklarda¹⁰ bildirilen, ‘meyyitlerinize La ilahe illallah’ı telkin ediniz’¹¹ rivayetlerinde; ‘meyyit’ ‘mevtâkum’, ‘emvâtekum’ sözcükleri kullanılsa da, esasında bu sözcüklerin, çoğu alim tarafından ‘hasta (marîd)’ veya ‘ölüm öncesindeki kişi (muhtazar)’ anlamında olduğu ve bununla ‘ölümü yaklaşmış, ölmek üzere olan veya ölmekte olan kişilere La ilahe illallah’ı anlatınız, öğretiniz’ diye kastedildiği ifade edilmiştir.

Hız Peygamber’in yaşadığı toplumda, ‘Lâilâhe illallâh’ cümlesiyle neyin kastedildiği muhatapları tarafından anlaşılıyordu. Günümüzde de, bilinci yerinde olan kişi, eğer bu cümleyi anlıyorsa, doğrudan bu cümlenin kendisi, eğer anlamıyorsa, kendisine açıklaması yapılır. Ne var ki zamanla bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

“Ölü kabre konulup defin işi tamamlandıktan sonra, ölüye telkin verilip verilmeyeceği hususunda âlimler farklı görüşlere sahip olmuşlardır; ölünün kabre konulmakla artık dünyadakileri duymasının mümkün olmadığını söyleyenler, telkinin ölüye hiçbir faydası olmayacağına ve verilmemesi gerektiğine kaildirler. Kabirdeki ölünün dirileri duyabileceğine

⁷ Bkz. TDK sözlüğü

⁸ Ali Çolak, Ölmeğe Üzere Olan Kişiyeye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 201 (İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, XIII, 390, er-Râzî, Muhtârü’s-Sihâh, I, 251.)

⁹ DİB, İlmihal, 355-356; 519- “Ölmek üzere bulunan kimseye "muhtazar" denir. Muhtazarın yanında tevhid ve şahadet kelimelerini okumaya ve ölünün kabri başında yapılacak konuşmaya “Telkîn” denir.” Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, 227.

¹⁰ Yan kaynaklarla hadis, tefsir, fıkıh ve kelam kaynakları kastedilmektedir.

¹¹ Ali Çolak, Ölmeğe Üzere Olan Kişiyeye (Abdurrezzak, Musannaf, III, 385, 6042-6048; Müslim, Sahih, Cenaiz 1-2, I, 631; Tirmizî, Sünen, Cenâiz 7, III, 306, no: 976; Ebû Davud, Sünen, Cenâiz 15-16, III, 487, 3118; en-Nesaî, Sünen, Cenâiz 4, IV,5; Hanbel, Müsned, III, 3; İbn Mâce, Sünen, Cenâiz 3, I, 464, 1444-1446)

kail olup, dirilerin onu duyamayacaklarını söyleyenler ise, telkin verilebileceğini söylemişlerdir.”¹²

“Hadis kitaplarından Nesâî (v.303/915)’deki rivayet, Kurtubî ve Nevevî’nin görüşleriyle açıklanmıştır. Kurtubî, hadisin anlamını; ‘Lâ ilâhe illallâh’ı söyleyiniz ve ölüm anında onlara hatırlatınız. Ölüm kendilerine yaklaşmış bulunduğundan, bu gibi kimseler ölüleriniz diye isimlendirilmiştir’ şeklinde açıklarken, Nevevî (v.677/1278), ‘ölüleriniz ifadesinin anlamı, ölümü yaklaşmış kimselerdir’ diye ifade etmiştir.¹³ Fakat, ölecek kimsenin yanında bulunan kişiler sen de söyle diye teklif etmezler. Hastaya bu teklif en fazla üç defa yapılır ve zorlanmaz.

Buna göre, hayattaki insana Kelime-i Tevhid telkin edilir. Zaten, Hz. Peygamber (as), en yakın akrabalarına, onlar hayatta iken, Rabbinin emrini tebliğ etmiş ve şöyle demiştir: ‘Doğru işler yapınız, çünkü ben Allah’tan gelecek bir şeyi sizden savamam.’¹⁴

Öldükten sonra insanın amel etmesi mümkün olmadığına göre, ölü insana telkinin de bir anlamı yoktur. Ayrıca, Hz. Peygamber, ölen insana fayda verebilecek şeyleri şu üç şeyle sınırlandırmıştır. ‘İnsan öldüğü zaman o kimsenin ameli şu üç şey hariç kesilir: sadaka-i câriye, ondan faydalanan bir ilim ve ona dua eden sâlih bir evlat.’¹⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan İlmihal adlı kitapta yaygın telkin ve uygulaması hakkında şu bilgiler verilmiştir:

“Telkin: Cenaze kabre konduktan ve başında Kur'an okuma tamamlandıktan sonra, kalabalığın orayı terkedip geride kalan bir kimsenin kabrin başında yüksek sesle ve ölüye hitaben iman esaslarını hatırlatması işleminin adıdır. Ancak Peygamberimiz’in “Ölülerinize ‘lâ ilâhe illallah’ telkin ediniz” (Müslim, “Cenâiz”, 1) **sözündeki “ölüleriniz” kelimesi, âlimlerin çoğunluğu tarafından, “ölmek üzere olanlarınız” şeklinde anlaşılmış ve bunlar telkinin sadece ölüm döşegindeki hasta için olduğunu, definden sonraki telkinin meşrû olmadığını söylemişlerdir.** Bazı Hanefî âlimleri ise bu konuda açık bir hüküm bulunmadığını, yani ölü defnedildikten sonra telkin vermenin tavsiye edilmediği gibi yasaklanmadığını ileri sürmüşlerdir. **Mâlikîler’e göre de telkin, ölüm döşeginde iken verilir; gömüldükten sonra telkin vermek ise mekruhtur.**

Yaygın telkin uygulaması şöyle yapılır: Cenaze defnedildikten sonra iyi hal sahibi bir kimse ölünün yüzüne karşı durur ve ona ismiyle hitaben “Ey falan!” diye üç kez seslenir ve sonra şöyle der: ‘Üzkür mâ kün-te aleyhi min şehâdeti en lâ ilâhe illallah...’

‘Ey falan! Hayatta iken üzerinde olduğun, benimsediğin şu hususları unutmayasın: Allah’tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed O’nun elçisidir. Cennet ve cehennem gerçektir, yeniden diriliş vardır, kıyamet saati kuşkusuz gelecektir. Allah kabirde yatanları yeniden diriltecektir. Yine unutma ki, sen Rab olarak Allah’ı, din olarak İslâm’ı, peygamber olarak Muhammed’i, imam olarak Kur’an’ı, kible olarak Kâbe’yi ve kardeş olarak müminleri seçmiş ve bununla mutlu olmuştun. Rabbim olan Allah’tan başka Tanrı yoktur, ben ona dayandım, büyük arşın Rabbi de O’dur.’

¹² <http://www.sorularlailamiyet.com/article/7535/cenaze-defnedildikten-sonra-telkin-okunur-bunun-asli-var-midir.html>

¹³ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 205.

¹⁴ Buhârî, Sahih, Vasâyâ, 11, III, 190-191; Müslim, Sahih, İman, 351, I, 192; ed-Dârimî, Sünen, Rikâk, 23.

¹⁵ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan, 206 (en-Nesâî, Sünen, Vasaya, 8, VI, 251; Ebû Davud, Sünen, Vasaya, 14, III,300, no: 2880; Hanbel, Müsned, II, 372.)

Bundan sonra üç kere, Yâ abdellâh, kul lâ ilâhe illallâh (Ey Allah'ın kulu, lâ ilâhe illallah de) denilmesi ve bunun ardından üç kere Rabbim Allah, dinim İslâm, peygamberim Muhammed'dir. Ey Rabbim, sen onu tek başına bırakma, vârislerin en hayırlısı sensin **denilmesi âdet olmuştur.**"¹⁶

"Telkin metninin çevirisi şöyledir: "Ey falan oğlu/kızı fulan dinle ve söyle 'Allah'tan başka ilah yoktur ve Rabbim Allah, dinim İslam, Peygamberim Muhammed (as), kitabım Kur'an ve kıblem Kabe'dir. Bütün Müslüman erkek ve kadınlar kardeşimdir.' Ey Allahım! Bu ölüyü kabir azabından koru ve ailesine yardım et."¹⁷

"Ölmüş kişilere değil, henüz ölmemiş, ölmekte olan kişilere (aklî melekeleri yerinde olup konuşma yeteneğini kaybetmemiş ölüm döşeğindeki kişiye) bir hatırlatmadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan telkin kelimesi farklı türevleriyle hadislerde geçmektedir.¹⁸ Telkinin dayanağını oluşturan, 'Ölülerinize lâ ilâhe illallah demeyi telkin edin' meâlindeki hadiste mevcut (Müslim, Cenâ'iz, 1-2) 'ölüleriniz' ifadesi âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından -naslardaki (meselâ ez-Zümer 39/30) benzer durumlar dikkate alınarak- mecaz anlamında yorumlanıp 'ölmek üzere olanlarınız' şeklinde anlaşılmış, aklî melekeleri yerinde olup konuşma yeteneğini kaybetmemiş ölüm döşeğindeki kişiye kelime-i tevhidin telkin edilmesi sünnet veya müstehap kabul edilmiştir. Telkinin amacı, hastanın tevhid inancını dile getirerek hayata veda etmesini sağlamaktır.

Müslüman toplumların çoğunda ve özellikle Türkiye'de definden sonra, iyi hal sahibi bir kimse ölünün başucunda yüzüne karşı ayakta durarak ona ismi ve annesinin ismiyle seslenerek yapılan telkin uygulaması ise şudur: **Bazı hadis ve fıkıh eserlerinde bu uygulamanın dayanağı şeklinde gösterilen rivayetlerin zayıflığı konusunda ittifak edilmiştir. Zaten rivayetlerde bir telkin uygulamasından söz edilmemektedir. Hadis ve fıkıh âlimlerince hem senedinde hem metninde birçok zaaf tesbit edilen bu rivayetin zayıf olduğu belirtilmiş, bu sebeple definden sonra telkin işleminin meşruiyeti âlimler arasında tartışılmıştır.**

'Ölülerinize lâ ilâhe illallah sözünü telkin ediniz' hadisinin hakikat mânasında olduğunu ileri sürmüşse de bu görüş Şâfiî âlimlerinin çoğunluğu tarafından bile kabul görmemiştir. Şâfiîler'den İzzeddin İbn Abdüsselâm ile Emîr es-San'ânî ve Azîmâbâdî gibi âlimler ise **definden sonra telkin uygulamasının şer'î dayanaktan yoksun bir bidat olduğu görüşündedir.** Çağdaş alimlerden Nâsirüddin el-Elbânî gibi Selefi eğilimli bazı âlimler bu uygulamaya şiddetle karşı çıkmakta, çeşitli delillerle bunun bidat olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır."¹⁹

"Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, ölüye verilen telkin bidattir. Bu konuda delil olarak getirilen rivayet, İbn Kayyım'ın (v.1350) Zadü'l-Meâd adlı eserinde belirttiği gibi **sahih değildir.** Nevevî (v.676/1277) ve **başkaları da zayıf görmüşlerdir.** San'ânî (v.1182/1768) de Subulu's-Selam adlı eserinde bu görüşe katılmaktadır. **Aslında telkini yapan, ölüye telkin yaparak yeniden Müslüman olmasını istemekle alay konusu olmaktadır. Hz. Peygamber'in bu konudaki sünneti, cenazeyi gömmeye sırasında oradaki insanlara yapılan telkindir. Böylece, onlara ölümü hatırlatmış oluyordu. Bu uygulama, halk arasındaki uygulamadan ne kadar farklıdır.**"²⁰

¹⁶ DİB, İlmihal, 368; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, 242; Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, 57.

¹⁷ Mustafa Ünal, Ölüm Sonrası Hayata Bir Tür Giriş Töreni Olarak Telkin, 164

¹⁸ Konuyla ilgili hadisler hakkında bilgi için bkz. <http://www.sahihhadisler.com/yazdir.asp?id=2626>

¹⁹ TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, Telkin Maddesi

²⁰ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 213.

“Ebû Hanife, ölmeden önce zorlamaksızın ve emretmeksizin ve tekrar etmesi konusunda ısrar etmeksizin telkinin yapılabileceğini, ancak mezara konulduktan sonra telkine gerek olmadığını belirtmiştir. Mâlikîlere göre ise; definden sonraki telkin mekruhtur.”²¹

“İslami geleneklerde, telkinin ölüm olayından önce verilmesi tavsiye edilmesine rağmen, genellikle, telkin, Anadolu ve Azerbaycan Türkleri arasında imam veya molla tarafından, definden sonra kabir üstünde yapılmaktadır. Az da olsa, bu konuda Hz. Peygamber'in tavsiyesi doğrultusundaki uygulamalara da rastlanmaktadır. Buna göre, ölüm anında hasta kişiye yakınlarından biri veya bir hoca, şahadet kelimesi ve İslam'ın temel prensiplerini sesli olarak okur, onun da bunları tekrar etmesine çalışır. Buna ek olarak, ayrıca yaygın bir uygulama biçiminde, Kur'an'dan ayetler veya sureler, özellikle Yasin suresi okunur.”²²

“Sonuç olarak mezarda telkin uygulamasının dini temelini sağlam olmadığı ve din açısından bir öneme haiz olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde yapılması gereken şey; daha önce kaydettiğimiz gibi, ölümlerimizin arkasından rahmetle yad ederek, onları hayır dualarıyla anmaktır. Zaten mezardaki kişiye kopya vermeyi andıran bu uygulama, Kur'ân'a da ters düşmektedir. Nitekim Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, ‘Onlar ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin gelmesini, yahut da Rabbinin mucizelerinden bazısının gelmesini mi bekliyorlar? Rabbinin mucizelerinden bazısının geldiği gün, daha önce iman etmemiş yahut imanı halinde hayır kazanmamış olan kimseye, imanı fayda vermez.’ De ki: ‘Bekleyiniz; biz de bekliyoruz!’ buyurmaktadır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah; **‘Diriler ile ölümler bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Yoksa sen kabirlerde bulunanlara işittirecek değilsin’** ve **‘İnsan için ancak çalıştığı kadarı vardır!’**²³ buyurmuştur. **Bu ayetler, ölü bir kimseyle, normal şartlar altında, konuşmanın mümkün olmadığını bildirmektedir.**

Günümüzde telkin uygulamasını gerçekleştiren kişiler, acaba insanlara kendilerinin normalüstü bir insan olduklarını mı göstermek istiyorlar? Doğrusu bu durum gerçekten **düşündürücüdür.** Hz. Peygamber, kızı, hanımı ve bütün yakınlarına, ‘Sizin için elimden bir şey gelmez, nefsinizi kurtarınız!’²⁴ diyerek dünyada iken iyi amel işlemelerini tavsiye etmiş, aksi halde onlar için elinden bir şeyin gelmeyeceğini ifade etmiştir. **Eğer, mezara gömüldükten sonra böyle bir yardım mümkün olsaydı, Hz. Peygamber onu öncelikle yakınlarından esirgemezdi.** Hz. Peygamber böyle bir şey yapmadığına göre günümüzde de bu tür uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir. Bidatlardan uzaklaşarak dinin duru özüne dönmek, günümüz insanların dini daha kolay anlamalarına vesile olacaktır.”²⁵

“Ölüm sonrası hikâyelerin kaynağı Hz. Peygamber'e isnat edilen hadislerle dayanmaktadır. Zira bu rivayetlerde, ölümlerin duyduklarını ama cevap veremediklerini belirtilir. Buna göre ölümler ziyaretçileri tanır, onların selamlarını alır ve beraber ünsiyet ederler. İleri dönem İslam edebiyatında, bu tür hikâyeler daha da genişletilerek, ölü ile yaşayanlar arasında geçen olaylar ve konuşmalar önemli bir yer işgal etmiştir. Bunlar, yaşayan kimselerin uykularında veya gündüzleri ölümlerle konuşması biçiminde ortaya koyulur. Bu hikayelere göre ölümler yakınlarının, dostlarının yaptıklarını bilir ve yapılanın iyiliği veya kötülüğüne göre mutlu ya da mutsuz olurlar. Bu tür olayların rüya şemsiyesi altında anlatılır.”²⁶

²¹ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 213-215 (Vehbe ez-Zuhaylî, Fıkhu'l-İslam ve Edilletuhu, II, 453.)

²² Mustafa Ünal, Ölüm Sonrası Hayata Bir Tür Giriş Töreni Olarak "Telkin" Uygulamasına Fenomenolojik Bir Bakış, 164

²³ 6En'am/158; 35Fatır/22; 53Necm/39

²⁴ Buhârî, Sahih, Vasâyâ, 11, III, 190-191; Müslim, Sahih, İman, 351, I, 192

²⁵ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 216-217.

²⁶ Mustafa Ünal, Ölüm Sonrası Hayata Bir Tür Giriş Töreni Olarak Telkin, 165

"Nekromantik mezar hikâyelerinden öğrenmekteyiz. Böyle hikâyeler ölü kişilerin dünya hayatını kabirlerde devam ettirdiklerini, aynı dünyada olduğu gibi konuştuklarını, üzüldüklerini, sevindiklerini haber vermektedir. Ölülerin konuştuğu kimseler çoğunlukla yaşayan sevgili akrabaları veya dostlarıdır. Bunlar, dünyadakiler tarafından iyi bir iş yapıldığında sevinir, aynı şekilde kötü işler karşısında üzürlüdürler. Ancak onların bu sevinç veya üzüntüleri, yaşayanlarla doğrudan konuşarak ya da rüyalarına girip konuşma sonrasında öğrenilir. **İslam öncesi ve hatta günümüzde birçok Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında ruhların, yedinci kat gökte bulunan Tanrı Bay Ülgen'e ulaşım mutlu olması için şamanın yaptığı törenler, zamanımızda Müslüman Türkler arasında İslami motifler kullanılarak yapılmaktadır. Üstelik, bu törenlerden sonra onların mutlu olup-olmadıklarından daha da emin olmak için, defin sonrası anma törenleri dediğimiz, geleneksel İslami törenler arasında görülmeyen, ölünün haftası, kırkı, elliikisi, kara bayramı, yılı gibi günler tertiplemektedirler.**"²⁷

Fıkıh uzmanı Prof. Hayrettin Karaman, telkinle ilgili sorulara şu cevabı vermiştir.

"Memleketimizde telkin deyince anlaşılan definden sonra kabrin başında mâlûm şekliyle yapılan telkindir. **Halbuki bizim burada arz etmek istediğimiz ve sünnet olan telkin o değil, ölmek üzere olan müslümanın yatağı başında yapılan telkindir. Tamamen komaya girmemiş, söyleneni anlayıp tekrar edebilecek olan hastanın yanında** münâsip birisi, zaman zaman "lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh" der. İşte bu telkin şu hadîslerden dolayı sünnettir:

1. "Ölülerinize (ölmek üzere bulunan hastalarınıza) lâ ilâhe illâllah... sözünü telkin ediniz." (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî)

2. "Kimin son sözü lâ ilâhe illâllah... olursa cennete girer." (Buhârî, Ebû Dâvûd).

Bu telkin yapılırken bağırarak, hastaya "sende söyle" diye teklif ve ısrar etmemek gereklidir.

Birinci hadîste geçen "ölülerinize" tâbirini İslâm ulemâsı mecaz mânâsıyla almış ve "ölmek üzere olan hastalarınıza" mânâsını vermişlerdir. Bu anlayışın mesnedi ölülerin dirileri duymayacaklarını ifâde eden nasslar ile Hz. Peygamber (as) ve ashâbının tatbikatıdır. Çünkü bunlar bahis mevzuu telkini, son demlerini yaşayan hastalara yapmışlardır. İkinci hadîs de bunu desteklemektedir.

Kabirde Telkin: Cenazeyi defnettikten sonra Rasûlullâh'ın (as) kabirde bir müddet kaldığını, cemâate: 'Kardeşiniz için istiğfar edin ve iman üzerine sebatını dileyin' buyurmuştur. Buna göre sünnet olan definden sonra kabrin başında bir müddet kalmak, **Allah Teala'ya, din kardeşimizin affı ve mağfireti için duâ etmektir. İmdi bu sünneti terk edip onun yerine 'Ey filân oğlu veya kızı filân, dünyayı terk ettiğin zaman ve durumu hatırla...' şeklindeki sözlerle imamın telkin vermesi sünnet değildir. Bunu Rasûlullâh'ın yaptığına veya yapın dediğine dair sahih bir hadîs yoktur. Büyük müctehid ve hadîs bilgini Ahmed b. Hanbel'e telkini sorduklarında şu cevabı vermiştir: 'Ebû'l-Muğîre vefat edince Şamlılar bunu yaptılar, bunlardan başka mezkûr telkini yapan birisini görmedim.'** Birkaç sahâbe ve tâbiûnun telkin yaptığına ve bazı zayıf rivâyetlere istinâd eden şâfiîler mezkûr telkinin müstehab olduğunu söylemişlerdir. **Mâlikî ve Hanbelîler bidat olduğunu göz önüne alarak 'mekrûh' demişlerdir.** Haneflilere göre ne sünnettir ne de mekrûhtur; ne yapılması tavsiye edilir, ne de bırakılması. Durru'l-muhtâr'ın, metninde, 'ölü defnedildikten sonra telkin yapılmaz' denmiş, İbn Abidin Reddû'l-muhtar'da bu rivâyetin kuvvetli olduğunu nakletmiştir.

²⁷ Mustafa Ünal, Ölüm Sonrası Hayata Bir Tür Giriş Töreni Olarak Telkin, 167

Sünnet ve fıkıh karşısında telkinin durumu bundan ibarettir. **Bir ülkedeki bütün müftü ve mürşitler ittifak edebilirse bu bidatin terki daha uygundur.**"²⁸

YASİN SÛRESİ, ÖLMEDEN ÖNCE Mİ, KABİR BAŞINDA MI OKUNACAK?

"Toplumda sıkça görülen âdetlerden birisi de mezarda Yâsin sûresini okuma âdetidir. Buna dayanak teşkil eden dini kaynak '**Ölülerinize (Yâsîn Sûresi'ni) okuyunuz**'²⁹ rivayetidir. **Ancak bu rivayet, gizli kusurludur (illetlidir). Rivayet eden kişiler zinciri (isnadı) çelişkili ve belirsizdir (meçhuldür).** Sahih olduğu farz edilse bile kesinlik ifade etmemektedir. Çünkü, ölüleriniz sözünden maksat, ölüme yaklaşan kimselerdir. İbn Münzirî bu rivayetin senedinde yer alan râvî Ebû Osman ve babasının, (güvenilir olarak) tanınmış kimselerden olmadığını ifade etmiştir.³⁰ Zaten İbn Mâce de bu rivayeti şu şekilde kaydetmiştir: 'Onu ölülerinizin yanında okuyunuz, yani Yâsîn'i'. **İbn Hibban, telkin'i ölmek üzere olan bir kişiye şehadet kelimesinin hatırlatılması olarak anlamıştır.** (Ma'kıl b. Yesâr, Rasûlullâh'ın şöyle buyurduğunu söyledi: 'Ölülerinizin üzerine (Yâsîn'i) okuyun.' Ebû Hâtim, 'ölülerinizin üzerine Yâsin Okuyun' sözünden maksadın ölü kimse değil de ölüme hazır olanlar olduğunu ifade etti. Hz. Peygamber'in 'Ölülerinize Lâilâheillallah'ı telkin ediniz' emri de aynı şekilde 'ölüleriniz değil, ölüme hazır olan kişiler içindir' diye belirtti.) **Bu rivayetten telkinin ölmek üzere olan bir kişiye şehadeti hatırlatmak olduğu açıkça anlaşılmaktadır.**"³¹

"Ölünün ardından Yasin veya diğer sûrelerin (Kur'an) okunmasıyla ilgili yukarıda hadislerin kaynaklarına bakıldığında, bir ikisi dışında, bunların İslam bilginlerince sahih ve sağlam olarak kabul edilen Kütüb-i Sitte veya Kütüb-i Tis'a gibi kitaplarda değil, ya ikinci derecedeki hadis kaynakları olan eserlerde veya Peygamberimiz adına sonraki dönemlerde uydurulan rivayetleri toplayan ve değerlendiren çalışmalarda yer aldığı görülmektedir."³²

"Ölülerinizin yanında (Yasin'i) okuyunuz' rivayetinin zayıf olduğunu çeşitli hadis âlimleri eserlerinde zikretmektedirler. Ebu Bekr İbnü'l-Arabi, Dârekutnî'nin bu rivayetle ilgili olarak "**Bu hadisin isnadı zayıftır, metni meçhuldür, bu konuda sahih bir hadis yoktur**" dediğini rivayet etmiştir: (İbn Hacer, et-Telhîsu'l-Habîr, c. 2, s: 244-245. Ayrıca bkz: Mizzi, Tuhfetü'l-Eşrâf, c: 8, s: 465; İbnü'l-Kattân, Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâmi'l-Vâkıayn fî Kitâbi'l-Ahkâm, c: 5, s: 49)."³³

"Yaşamı boyunca Müslümanca bir hayat süren kişi son olarak şehadeti söylemeye vakit bulamadan bu dünyadan göç etse, bu durum onun için bir eksiklik sayılabilir mi? Bu durumda telkinin dini hükmü nedir sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak el-Makdisî, şunları kaydetmiştir: (Ölmek üzere olan kişiye) Lâilâheillallah'ı telkin etmek müstehaptır. **Ölmek üzere olan kişinin yanında Fâtiha ve Yasin surelerini okumak ise mekruhtur. İmam-ı Mâlik, ölünün yanında Kur'an okunmasını mekruh görmüştür.**

Hiz. Peygamber, ölünün defin işi bittikten sonra ashabıyla birlikte ayağa kalkar ve iman üzere sebat etmesi için duâ ederdi.

²⁸ Hayrettin Karaman, Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken, 130 <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0041.htm>

²⁹ Ebu Davud, Cenaiz, 19-20, 3121; İbn Mace, Cenaiz, 4, 1448; İbn Hibban, Sahih, VII, 269, 3002; Hanbel, Müsned, 36, 37; Hakim Nisaburi, ei-Müstedrek, I, 753; Heysemi, Mevarid, II, 465; İbn Arrak, Tenzih, II, 373.

³⁰ Ebû Dâvud, Sünen, Cenâiz, 20, III, 489, no: 3121 ile ilgili açıklama.

³¹ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 206 (İbn Mâce, Sünen, Cenâiz, 4, I, 465-466, no: 1448. Ayrıca bkz. M. Ahmed Abdüsselâm, Kur'an Niçin İndirildi, s. 55).

³² Mustafa Özel, Ölünün Ardından Kur'an-ı Kerim Okunmasının Dini Dayanakları, 482

³³ <http://www.fetva.net/yazili-fetvalar/peygamberimiz-hic-olulerinize-yasin-okuyun-demis-midir.html>

Ölen insanın mezarı başına oturup, ona telkin vermeyle ilgili, Taberânî'nin el-Mu'cemül-Kebîr'inde yer alan rivayet, problemlidir. Bu konuda sadece bir rivayete rastlamaktayız. Bu hadisin senedi çok zayıftır. Bu hadisin Hz. Peygamber'e nispeti sahih değildir."³⁴

ÖLÜLERE KUR'AN OKUNMASINA DAİR MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ

Mezheplerin mezarlıkta Kur'an okumak konusundaki görüşleri şöyledir:

"Mutezile mezhebi bilginleri, dua ve sadaka dâhil olmak üzere, dirilerin ölüye yaptıkları hiçbir şeyin fayda vermeyeceğini savunur. Bu konuda Kur'an'dan **'İnsana emeğinden ve çalışmasından başka bir şey yoktur'** (53Necm/39). **"Siz, ancak yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz"** (36Yasin/54) gibi ayetleri delil getirirler.³⁵

Ehl-i sünnet bilginleri ise hangi amelin fayda vereceği konusunda görüş birliği içinde olmamakla birlikte genelde, ölüye başkalarının yaptıkları amellerin yarar sağlayacağı konusunda ittifak etmişlerdir.

Okunan Kur'an-ı Kerim'in sevabının ölüye ulaşp ulaşmayacağı konusunda bilginler, iki farklı görüş belirtmişlerdir:

1- Hanefi ve Hanbeli mezhebi bilginleri, ölüye Kur'an okuyup sevabını ona bağışlamanın caiz olduğu görüşünü belirtmişlerdir.

2- **Şafii mezhebinin meşhur olan görüşüne göre, okunan Kur'an'ın sevabı ölüye ulaşmaz.**³⁶ İmam Şafii bu konuda, 'İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur' (53Necm/39) ayetiyle, 'İnsan öldüğü zaman, üç şey dışında, ameli kesilir: Sürekliliği olan bir sadaka, kendisinden yararlanan bir bilgi, kendisine dua eden salih/faydalı bir çocuk'³⁷ hadisini delil getirmektedir."³⁸

Meşhur tefsircilerden **İbn Kesir**, Necm sûresi, 39. ayetin tefsirinde bu konuya yer vermiştir:

"Ve insan için, çalıştığından başkası yoktur." (53Necm/39) Nasıl, hiçbir kimse bir başkasının günâhını taşımayacaksa aynı şekilde her nefis ancak kendisi için kazandığı mukâfatı elde edecektir. **İmâm Şâfîi ve ona tâbi olanlar, bu âyet-i kerime'den Kur'an okumanın sevâbının ölülere ulaşmayacağı hükmünü çıkarırlar. Zirâ bu Kur'an okuma ne onların amellerinden, ne de kazançlarındandır. Bu sebeptendir ki Allah Rasûlü (as), ümmetini buna çağırmamış, teşvik etmemiş, ne açık bir ifâde ile ne de imâ yollu onlara bu yolu göstermemiştir. Sahabeden hiç kimseden bu husûsta bir nakil de yoktur. Şâyet bu hayır olsaydı, şüphesiz onlar bu hayırda bizi geçerlerdi.**

Allah'a yaklaştıran ameller ancak nass ile sabit olur ve bu hususta kıyasla, birtakım görüşlerle karar verilmez. Duâ ve sadakaya gelince; bunların ölülere ulaşacağına icmâ' vardır ve kanun koyucu bu ikisini açık ifadelerle belirtmiştir.

Müslim'in Sahîh'inde bir hadiste Allah Rasûlü şöyle buyurur: **İnsan öldüğü zaman şu üç şey dışında ameli kesilir: Kendisi için duâ eden sâlih bir evlât, kendisinden sonra devâm eden bir**

³⁴ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 212.

³⁵ İmam Azam, Fıkh-ı Ekber (Aliyyü'l-Kâri Şerhi), s.339.

³⁶ Nevevi, a.g.e., 1, 205; İmam Azam, İmam Azam, Fıkh-ı Ekber (Aliyyü'l-Kâri Şerhi), s. 342; İbn Kudame, el-Muğni, II, 568.

³⁷ Müslim, Vasiyye", 3, 163 I (14); Buhari, Edebü'l-Müfred, s. 28, Ebu Davud, Vasaya, 14, 2880; Nesai, Vasaya, 8, 3649; Tirmizi, Ahka", 36, 1376.

³⁸ Mustafa Özel, Ölünün Ardından Kur'an-ı Kerim Okunmasının Dini Dayanakları, 483

sadaka veya kendisinden istifade olunan bir ilim. Bu üç şey, aslında onun çalışmasından ve amelindendir.”³⁹

Son dönem tefsircilerinden **Elmalılı Hamdi Yazır**, Yasin suresinin girişinde, Kur'an'ın okunmasıyla ilgili olarak, ilk dönem alimlerinin, ölüm öncesindeki kişiye, son dönem alimlerinin ise ölen kimsenin ardından da okunabileceği şeklindeki görüşlerini aktarmıştır:

“İbn Mâce, Ma'kıl b. Yesâr'dan şöyle rivayet etmiştir: Resul-i Ekrem (as) buyurdu ki: ‘Onu ölülerinizin yanında okuyun, yani Yâsin’i.’ **Burada ölülerden maksat, can çekistirme halinde ölmek üzere bulunanlardır** deniliyor. İbn Hibban, ‘**Ölülerden maksat, ölmek üzere bulunan kimsedir**’ der. İbn Ebi'd-Dünyâ ile İbnü Merduye'nin rivayet ettikleri şu hadis de bunu destekler: ‘Herhangi bir ölünün başucunda Yasin okunursa, mutlaka Allah ona kolaylık verir.’ Bununla beraber müteahhir âlimlerden (son devir bilginlerinden) bazıları hadisi zâhiri (yüzeysel lafzi haliyle) ile almışlar, öldükten sonra okunur demişlerdir. Bazıları da kabrinin başında okunması görüşünde bulunmuşlardır. **Fakat unutmamak lazımdır ki, Kur'an ölüler için değil, diriler için nazil olmuştur.**”⁴⁰

Doç. Mustafa Özel, ‘Ölünün Ardından Kur'an-ı Kerim Okunmasının Dini Dayanakları’ adlı makalesinin sonuç kısmında konuyla ilgili olarak, bu tür uygulamaların sağlam dayanaktan yoksun olduğunu ifade etmiştir:

“1- Ölülere Kur'an okunmasıyla ilgili Kur'an ı Kerim'de ne doğrudan, ne de dolaylı bir bilgi mevcuttur.

2- Peygamberimizin sözlerini içeren makbul ve muteber hadis kitaplarında da bu konuyu doğrudan ele alan sahih/sağlam bir haber bulunmamaktadır. Kaynaklarda yer alan hadislerin tamamına yakını, ya zayıf ya da uydurmadır (mevzu’). [Uydurma (mevzu) hadisleri inceleyen eserler, hadis uydurulan alanlarından birinin de, mezarlıkta Kur'an-ı Kerim'in okunması sahası olduğunu bildirmektedirler. Örnek olarak bk. Subhi. Salih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları (çev M. Yaşar Kandemir), s. 125-126; Yaşar Kandemir, Mevzu Hadisler, s 56; Vehbe Zuhayli, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, III, 99)].

Bu bağlamda sahih hadis kitaplarındaki tek hadis, Ebû Dâvud ve İbn Mâce'de yer alan ve her iki kaynakta da Mâkıl b. Yesâr tarafından rivayet edilen Yâsîn suresinin okunmasıyla ilgili hadistir. İlk kaynakta cer edatıyla, ikinci kaynakta ise, mekân zarfıyla yer alan hadisin delâleti sorunludur. [Şuayb Amaut, hadisin isnadının zayıf, hadiste ıztırab ve cehalet bulunduğunu, seneddeki ravilerden Ebu Osman ve bazı senedlerde babasının kim olduğunun bilinmediğini, ayrıca bazı kaynaklarda hadisin Makıl b. Yesar'dan mevkuf olarak rivayet edildiğini ifade etmekte, sonra şu bilgiyi aktarmaktadır: İbn Hacer, Ebu Bekr ibnu'l-Arabi'den Darekutni'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu hadisin isnadı zayıftır, metni meçhuldür, bu konuda sahih bir hadis yoktur." (et-Telhisu'l-Habir, II, 104). Bkz.: İbn Hibban, Sahih, VII, 269-270)].

3- İslam'ın ilk dönemlerinde olmayan bu uygulama, büyük ölçüde, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan uygulamalara dayanmaktadır. Bu, bir takım psiko-sosyal nedenlerle ortaya çıkmış olabilir. En azından bunun Müslümanların öte dünyaya yolcu ettikleri dindaşlarıyla ilişkilerini bir biçimde devam ettirme ve onlara saygı aracı olarak değerlendirdikleri düşünülebilir.

4- Ölen kimsenin ardından Kur'an okuma vesilesiyle bir araya gelen insanlar, dini bir haz, heyecan ve his ile bu etkinliği gerçekleştirmektedirler. Bunu reddetmek yerine ıslah etmek, mümkün olduğunca dinin istek ve amaçlarına uygun bir tarzda yapmak, hadisenin kaynağı

³⁹ İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, c.13, s.7554.

⁴⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, c.VI, s.396-397.

bakımından olmasa da, meydana getirdiği atmosfer bakımından, mesela dua etmek, insanların dini duygularını canlandırmak gibi, önemlidir.

5- Bu tür durumlarda, yukarıdaki örneklerde görüleceği gibi, okunan Kur'an bölümlerine bakıldığında, içerik olarak bunların Allah'ın özellikleri ve ölüm sonrası hayatla ilgili oldukları görülecektir. **Hal böyle olunca Kur'an okunan mecliste bunların anlamlarını açıklamak ve vermek istediği mesajlara değinmek uygun olacaktır.** Bu, Yüce Kitabın öteki dünyayla değil, bu dünyayla ilgili olması bakımından da önemlidir. Çünkü müminler bu dünyadaki davranışlarına göre, ötede bir karşılık bulacaklardır. **Kısacası, Kur'an okunduktan sonra, bu kitabın yaşayan insanlar için (36Yasin/70) gönderildiği hatırlanmalı ve hatırlatılmalıdır."**⁴¹

ISKAT UYGULAMASI

"Ölen bir kimsenin bazı ibadetlerle ilgili borçlarının düşürülmesi (ıskat) için fakirlere fidye ödenmesi sırasında başvurulmuş bir uygulamadır."⁴²

Ölmüş kişinin yerine getirmedeği ibadetlerle ilgili borçlarının düşürülmesi olan ıskat, TDV İslam Ansiklopedisi'nde şöyle açıklanmıştır.

"İbadetlerde ıskat; namaz, oruç, kurban, adak, kefareti gibi ibadet ve borçları ifa etmeden ölen bir kimseyi bu borçlarından kurtarmak için fakirlere fidye ödenmesi işlemini ifade eder. Literatürde daha çok namaz ve oruç borcunu düşürme anlamına gelen ıskât-ı salât ve ıskât-ı savm terimleri kullanılır. Burada fidyeden maksat, söz konusu ibadetlerin yerine geçmesi ve mükellefi onların terkinden doğan uhrevî (ahiretle ilgili) sorumluluktan kurtarması amacıyla yapılan nakdî (para) veya aynî (eşya) ödemelerdir. **Hız. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde bu anlamda ıskat söz konusu olmadığından ıskât-ı salât ve ıskât-ı savm anlayış ve uygulamasının Kitap, Sünnet ve sahâbe fetvalarından delillendirilmesi yerine** fikhin gelişim seyri göz önünde tutularak ele alınması daha yerinde olacaktır.

İbadetler ve bu nitelikteki kefaretlere Allah hakkı grubunda yer aldığı için kural olarak ıskat kabul etmez. Dinî mükellefiyetlerin ifasında mükellefin niyeti ve ibadetin Allah rızâsı için yapılması ibadetin özünü, şekil şartları ise maddî unsurunu teşkil edeceğinden ibadetler ancak din koyucunun belirlediği sebeplere bağlı olarak ve O'nun emrettiği tarzda yerine getirilirse ifa edilmiş sayılır.

Literatürde ibadetler genellikle bedenî, malî, hem bedenî hem malî şeklinde üç gruba ayrılmış ve bunların mükellef tarafından zamanında, bizzat ve ayrı ayrı ifa edilmesi gerektiği, her ibadetin kendine mahsus bir sebebi ve gayesi olduğundan hiçbirinin diğerinin yerine geçmeyeceği önemle vurgulanmıştır. **Aynı şekilde namaz, oruç gibi bedenî ve şahsî ibadetlerin mükellef adına bir başkası tarafından yerine getirilmesi de (niyâbet) câiz görülmemiştir.** İbadetlerin ifasıyla ilgili genel prensipler böyle olmakla birlikte şâri' ârizî hallerde bazı istisnâî hükümler sevk etmiş ve ifa edilemeyen bazı ibadetlerin aynı veya başka cinsten bir diğer ibadet veya fiille telâfisine imkân tanımıştır. Seçimlik kefaretlere, hacca gidemeyenin yerine başkasını göndermesi (bk. BEDEL), kadınların hayız ve nifas hallerinde namazdan muaf sayılmaları ve ramazan orucunu da -ileride kazâ etmek üzere- tutmamaları, hasta ve yolcunun oruç tutup tutmamakta serbest olması ve tutmadığı oruçları diğer günlerde kazâ edebilmesi, unutmaya veya uyku sebebiyle kılınamayan namazın ilk fırsatta

⁴¹ Mustafa Özel, Ölünün Ardından Kur'an-ı Kerim Okunmasının Dini Dayanakları, 485

⁴² TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, Devir Maddesi; 476- "Kazaya kalmış beş vakit farz namazlarla vitir namazlarının başlanması umudu ile yapılan bir sadaka verme işlemine 'İskat-ı Salât' (namaz borcunu düşürme) denilmektedir." Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, 218

kılınması gibi hükümler bunun örnekleri ise de bu grupta yer alan belki de en önemli istisnâî hüküm, oruç tutmaya güç yetiremeyenlerin bunun yerine fidye ödemeleridir (el-Bakara 2/184). Hanefî fakihlerinin oruç yerine fidyenin ödenmesine “misl-i gayr-i ma’kûl ile kazâ” demeleri de bunun istisnâî ve kural dışı olduğunu belirtmeyi amaçlar (Serahsî, el-Uşûl, I, 49).

İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes’ûd, Muâz b. Cebel ve Seleme b. Ekvâ’ın da aralarında bulunduğu bir grup sahâbî, “Sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun” (el-Bakara 2/185) meâlindeki âyet nâzil oluncaya kadar aşıptan dileyenin oruç tuttuğunu, dileyenin de tutmayıp fidye verdiğini, bu âyet nâzil olduktan sonra ise oruç tutmaya gücü yetenler hakkında fidye hükmünün neshedilip yalnız hasta ve yaşlılar için bir ruhsat olarak kaldığını belirtir (Müslim, “Şıyâm”, 149-150; Cessâs, I, 218). Oruçta fidye ile ilgili âyette (el-Bakara 2/184) geçen, “Oruç tutmakta güçlük çekenler” (oruca zorlukla güç yetirenler veya güç yetiremeyenler) kaydı ile bir sonraki âyette yer alan ramazan ayına erişen herkesin oruç tutması emri birlikte ele alınarak oruç tutmaya gücü yetenlerin fidye ödemesinin câiz olmadığı hususunda görüş birliğine varılmıştır. Hz. Peygamber ile sahâbenin uygulaması da bu yönde olmuştur. **Sonuç olarak İslâm âlimlerinin ortak kabulüne göre ihtiyarlık ve iyileşme ümidi kalmamış hastalık sebebiyle oruç tutamayan kimseler kazâ etmeleri de mümkün olmadığı için tutamadığı gün sayısınca fidye öder** (bk. FİDYE). Âyetin tutulamayan orucun kazâ edilmesini değil her oruç için bir fakiri doyuracak miktarda fidye ödenmesini emretmesi burada hastalık, bünye zayıflığı, meşakkat ve yolculuk gibi geçici bir mazeretin değil yaşlılık ve iyileşme umudu kalmamış hastalık şeklinde devamlılık arzeden bir mazeretin kastedildiği yorumuna haklılık kazandırmıştır. Bu kimselerin tekrar sağlığa kavuşup oruç tutabilir hale gelmeleri ümit edilmediğinden tutulamayan orucun aynı cinsten bir ibadetle telâfisi talep edilmemiş, her oruç için bir fakiri doyurma şeklinde sosyal amaçlı, orucun mahiyetiyle de alâkalı bir başka ibadet istenmiştir. **İslâm ümmeti içinde ortaya çıkan ıskât-ı savm ve daha sonra ıskât-ı salât uygulaması, temelde Bakara sûresinin 184. âyetinde sınırlı mazeretler için getirilen istisnâî hüküm etrafında geliştirilmiş zorlama yorum ve temennilerden** ibaret olup âyetin kimler için hangi imkân ve hükümleri öngördüğünün iyi bilinmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Ölüme kadar her geçen gün bünyesi zayıflayan hasta ve yaşlıların, tutamadıkları farz oruçları için kaideten sağlıklarında fidye ödemeleri veya fidyenin ödenmesini vasiyet etmeleri gerekir. Böyle bir vasiyetin mevcudiyeti ve terekenin üçte birinin de yeterli olması halinde mirasçıların bu fidyeyi ödemeleri dinî bir vecîbedir. Vasiyeti yoksa veya terekenin üçte biri vasiyet için yeterli değilse mirasçıların teberru kabilinden bunu ödemeleri tavsiye edilmiştir.

Bu hükümler devamlı hastalık ve yaşlılık sebebiyle oruç tutamayanlara mahsus olup bu iki durumun dışında kalan yolculuk, hastalık, gebelik, süt emzirme, ileri derecede açlık ve meşakkat gibi mazeretler oruç tutmamaya veya başlanmış bir orucu bozmaya ruhsat teşkil etse de tutulamayan oruçlar için fidye ödenmesini câiz kılmaz, mazeret hali kalktıktan sonra bunların kazâ edilmesi gerekir. Bu kimseler kazâ edemediği oruçları mirasçıların aynı şekilde bu oruçlar için fidye vermesi İslâm âlimlerince câiz, hatta tavsiye edilen (mendup) bir davranış olarak görülmüştür. Bu konuda fıkıh mezhepleri arasında önemli bir görüş ayrılığı yoktur. Çünkü kazâ borcunu geciktirmemek gerekli ise de burada başlangıçta mazerete, devamında ise ihmale ve ileride kazâ etme ümidine dayalı hoşgörülebilir bir terk söz konusudur. Ayrıca vefat, bu kimsenin orucunu kazâ etme imkân ve ihtimalini ortadan kaldırdığından yaşlı ve hasta için söz konusu olan acz hali burada da var sayılabilir.

Mazeret dolayısıyla ramazan orucunu tutamayan ve üzerinde bu orucun kazâ borcu olduğu halde vefat eden kimse hakkında fakihler iki ihtimale göre iki ayrı görüş ileri sürerler. Eğer bu kimse orucunu kazâ etme imkânı bulamadan vefat etmişse tâbîinden bazı âlimler, yaşlı ve sürekli hasta kimsenin durumuna kıyasla mirasçıların fidye vermesini vâcip görse de fakihlerin çoğunluğuna göre

mazeret sebebiyle bu kimseden mükellefiyet ve kazâ borcu sâkit olur, mirasçılarının da fidye vermesi gerekmez. Buna karşılık bir kimse imkân bulduğu halde orucunu kazâ etmeden vefat etmişse fakihlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber'in oruç borcuyla ölen kimse adına her bir gün için bir fakirin doyurulmasını emreden hadisinin (İbn Mâce, "Şıyâm", 50; Tirmizî, "Şavm", 23) genel ifadesinden hareketle mirasçılarının fidye ödemesini gerekli görür (İbn Kudâme, III, 152). Tâbiînden Hasan-ı Basrî, Tâvûs, Katâde, Zührî, Ebû Sevr, eski görüşünde İmam Şâfiî, Dâvûd ez-Zâhirî ve bazı Şâfiî fakihleri ise Resûl-i Ekrem'in, oruç borcuyla ölen kimse adına velisinin oruç tutmasını tavsiye etmesini veya buna izin vermesini (Buhârî, "Şavm", 42; Müslim, "Şıyâm", 152; Ebû Dâvûd, "Şavm", 41) esas alarak ve hac borcuyla ölen kimse adına haccedilebilmesine de kıyasen ölenin yakınlarının onun adına oruç tutabileceğini ileri sürerler. Hanefî müctehid imamlarından Muhammed eş-Şeybânî'den de benzeri bir görüş aktarılır (Serahsî, el-Uşûl, I, 51). Zâhirîler ise bunun câiz değil vâcib olduğu görüşündedir (İbn Hazm, VI, 412). Şâfiî mezhebinde bu görüşün, genel kurala aykırı da olsa hadisin sahih olduğu gerekçesiyle bir hayli ağırlık kazandığı görülür (Nevevî, VI, 367-368; Remlî, III, 190). **İmam Şâfiî de dahil fakihlerin çoğunluğu, ölen adına fidye verilmesini emreden hadisi ve kimsenin bir başkası adına namaz kılamayacağı, oruç tutamayacağı yönündeki sahâbî görüşlerini (el-Muvatta', "Şıyâm", 43; Şevkânî, IV, 264-265) esas alıp namaz, oruç gibi bedenî ibadetlerde mükellef hayatta iken de ölümünden sonra da niyâbetin geçerli olmayacağı genel kaidesini işletir. Bu sebeple fakihlerin çoğunluğu ölen adına yakınlarının veya üçüncü şahısların oruç tutmasını, namaz kılmasını uygun görmeyip** mezkûr hadisteki 'yerine oruç tutma' ifadesiyle oruç yerine geçecek olan fidye vermenin kastedildiğini, Hanbelîler başta olmak üzere fakihlerin bir kesimi de bu istisnâî hükmün ramazan orucu için değil ölenin adak oruç borcu için geçerli olabileceğini söyler (İbn Kudâme, III, 153; Nevevî, VI, 367).

Mükellefin oruç borcunun vefatından sonra fidye ödenerek düşürülmesi arzu ve teşebbüsünün yukarıda özetlenen şartlarla ve zikredilen iki durumla sınırlı kalması beklenirken muhtemelen II. (VIII.) yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bir yorum ve kıyaslama ile, sağlığında mazeretsiz olarak oruç tutmamış ve kazâ da etmemiş kimse adına vefatından sonra fidye verilebileceği, bu fidyenin ölenin oruç borcunu ıskat etmesinin muhtemel olduğu görüşü gündeme gelmiş ve uygulama alanına girmeye başlamıştır. Fakihlerin çoğunluğuna ait olduğu sanılan bu görüş, sağlığında mazeretsiz olarak oruç tutmayıp kazâ da etmeyen kimse vefat etmekle kazâ etme imkânını yitirdiği için mazerete binaen oruç tutamayan kimseyle aynı duruma düştüğü, böyle olunca onun durumuna kıyasen bu kimse adına da fidye verilebileceği, vasiyeti varsa kıyasın daha güçlü olacağı gerekçelerine sahiptir. Hanefî kaynaklarında İmam Muhammed'in, vasiyeti olmasa bile ölenin oruç borcu için mirasçılarının fidye vermesinin Allah dilerse yeterli olacağını söylediği rivayet edilir (Abdülazîz el-Buhârî, I, 154; İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, II, 72). Yine ileri dönem **fıkıh literatüründe, vasiyetin bulunması kaydıyla veya mutlak olarak fidye ile ıskât-ı savmın câiz olduğu** ve bu yönde nas bulunduğu ifade edilmekte olup (Tahtâvî, s. 237; İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, II, 72), bu da son kıyasın dayandırıldığı Bakara sûresinin 184. âyetindeki hükmün mazeretsiz olarak tutulmayan ve kazâ edilmeyen oruçlar için de fidyeye imkân verdiği iddiasını içermesi yönüyle incelenmeye muhtaç bir konudur.

İskât-ı savm hakkında yapılan bu genişletici yorumun yine II. (VIII.) yüzyılın sonlarından itibaren namaz hakkında da düşünülmeye başlandığı tahmin edilmektedir. Kişinin sağlığında kılmadığı veya kılamadığı namazlar için vefatından sonra fidye verilerek borcunun düşürülmesi temenni ve teşebbüsünü ifade eden **ıskât-ı salât hakkında, Muhammed eş-Şeybânî dışındaki ilk Hanefî müctehidlerinin olumlu bir görüş belirttikleri bilinmemektedir.**

Bir mazeret sebebiyle kılınamayan farz namazların bu mazeret kalkınca hemen kılınması veya kazâ edilmesi emredilmişse de (Buhârî, "Mevâkıf", 37; Müslim, "Mesâcid", 314; Ebû Dâvûd, "Şalât", 11) mazeretsiz olarak kasten terkedilen namazların daha sonra kazâ edilmesi gerektiğine ve **bu kazânın**

kişiden namaz borcunu düşüreceğine dair açık bir nas yoktur (bk. KAZÂ). Aynı şekilde kılınmayan veya kılınamayan bir farz namazın yerine mükellefin veya onun vefatından sonra mirasçılarının fidye vermesinin cevazını ve bu fidyenin söz konusu namaz borcunu düşüreceğini açık veya dolaylı şekilde bildiren hiçbir âyet veya hadis de bulunmamaktadır.⁴³

Ortada böyle bir vasiyet veya mal yokken mirasçılar kendiliklerinden böyle bir çabaya girmişlerse ölenin, ibadetinin bu şekilde olsun telâfisine yönelik bir niyet ve ihtiyarı bulunmadığı için namaz borcunun fidye ile sâkit olması temennisinin daha da şüpheli ve zayıf hale geldiği, belki sadece fakirlere fidye olarak para verilmek suretiyle bir hayır ve tasadduktan söz edilebileceği dile getirilir (Abdülazîz el-Buhârî, I, 155).

Şâfiî mezhebinde ağırlıklı görüş, namaz veya adanmış itikâf borcuyla ölen kimsenin yakınlarının ölen adına bu ibadetleri ifa etmesinin de fidye vererek bu borçları düşürmesinin de câiz olmadığı yönündedir. Bununla birlikte orta ve ileri dönem Şâfiî literatüründe İmam Şâfiî'nin oruç borcuyla ilgili görüşünden yola çıkılarak yakınlarının ölen adına bu iki ibadeti ifa edebileceği, yine tahrîc usulü işletilerek ölenin namaz ve itikâf borcu için fidye verilebileceği belirtilmiştir (Nevevî, VI, 372).

İfa edilemeyen ibadetler için mükellefin vefatından sonra fidye ödenmesinin cevazı ve borcu düşürücü olup olmadığı tartışması bedenî ibadet olmaları sebebiyle namaz ve oruç üzerinde odaklaşır. Mükellefin sağlığında ifa etmediği kurban, adak, kefâret, zekât gibi malî ibadetlerin vefatından sonra vasiyetine bağlı olarak veya mirasçılar tarafından kendiliğinden malî ödeme ile telâfi edilmesi, hem borçla ifa arasında cins birliğinin bulunması hem de bu tür ibadetlere üçüncü şahısların haklarının taalluk etmesi ve malî ibadetlerde niyâbetin kural olarak câiz olması sebebiyle daha mâkul görünmektedir. Bu ödemelerin mükellef tarafından bizzat yerine getirilmeyişi ve niyetin bulunmayışı sebebiyle ibadet niteliği tartışmalı olsa bile en azından üçüncü şahısların (fakirler) haklarını ıskat edeceği düşünülebilir. Öte yandan ramazan orucu gibi asıl ibadetler için fidyeden söz edilmiş, kefâret orucu gibi başka bir ihlâlden doğan ve seçimlik bir ceza olarak tutulması gereken oruçların fidye yoluyla ıskâtından bahsedilmemiştir.

DEVİR UYGULAMASI

İskât-ı savm ve ıskât-ı salâtın kıyaslama, ilhak ve temenni tarzında da olsa tartışmaya açılması ve ölenin bütün ibadet borçlarının fidye ile ıskat edilebileceği düşüncesinin kamuoyuna aksetmesi, bu yönde bir uygulamanın hızla yaygınlaşmasının bir âmili olduğu gibi bu imkân, bedenî ibadet yükümlülüğü açısından zengin ve fakir arasında bir ayırım yaptığı için ayrı bir tartışmayı da başlatmış oldu. Çünkü söz konusu anlayış ve uygulama gündeme geldiğinde sadece malî imkânı elverişli olan aileler ve mirasçılar vefat eden yakınlarının yüksek meblağlar tutan fidye borcunu ödeme imkânı bulmaktaydı.

Bu ayırımın yol açtığı sıkıntı, IV. (X.) yüzyılın sonlarından itibaren 'devir'⁴⁴ işleminin bulunması ve câiz görülmesiyle giderilmeye çalışıldı. Devir, ıskat için fakirlere nakdî bedeli

⁴³ 486- "Namaz için fidye vermeye dair açık bir delil ve icma yoktur." Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, 220.

⁴⁴ 480- "Namaz fidyesi için ayrılan para, ömre göre hesap edilen namazların karşılığı olarak yetmediği takdirde, bu para çoğunlukla on fakire devir şeklinde verilebilir. Örnek: Altmış iki yaşında ölen bir kimsenin elli senelik hayatı için devir yapılmak istense, fitre elli kuruş olduğu kabul edilerek namazların ıskatı için de doksan lira ayrılmış bulunsaydı, bir aylık devir yapılır. Şöyle ki: Vitir namazı dahil, bir aylık namaz, otuz gün itibarı ile yüz seksen vakit eder. Bunun fidyesi de, elli kuruş fitre üzerinden doksan lira eder. Elli senede ise, altı yüz ay vardır. Bu durumda bu doksan lira on fakire veya birkaç bir kaç fakire altı yüz defa devredilir. Eğer bu ayrılan para iki misline (180 liraya) çıkarılmış olursa, üç yüz defa devir yeterli olur.

tamamen vermek yerine belli bir miktarı hibe edip tekrar hibe yoluyla ondan geri alma ve toplam borç miktarına ulaşınca kadar bu hibe ve karşı hibe işlemini devam ettirme usulünün adıdır.

İbadet borcunun fidye ile düşürülebileceği kanaatinin tabii bir sonucu olarak ölenin toplam fidye borcu hesaplanırken sadece ifa edemediği namaz ve oruç borçları için fidye verilmesiyle, kurban, adak ve kefâret türündeki bilfiil malî ibadet borçlarının ödenmesiyle yetinilmeyip ihtiyaten ölenin bulûğdan vefatına kadar devam eden döneme ait bütün bedenî ibadetleri ve Allah hakkı grubundaki bütün dinî mükellefiyetleri göz önünde bulundurularak bunlar da fidye ile ıskat edilmek istenir. Bu yaklaşım ve arzu ise ödenecek meblağı yükseltmekte ve devri âdeti kaçınılmaz kılmaktadır. Öte yandan devir usulüyle önemli bir ödeme kolaylığı getirilmiş olması da böyle bir talebi ve hesaplama yöntemini teşvik etmektedir. İşlemin sonunda arada devredilen miktar fakirlere verilir ve böylece toplam borç miktarı kadar para fidye olarak dağıtılmış sayılır. **Hatta bazan zamandan tasarruf amacıyla devrolunan miktara altın bilezik vb. değerli şeyler ilâve edilerek meblağ yükseltilir, fakat devir işlemi sonunda bunlar sahiplerine iade edilip fakirlere cüz'î miktarda para dağıtmakla yetinilir.** Böylece esasen göstermelik olduğu halde fakirlere tasadduk yönü bulunduğu için bir ölçüde müsamaha ile karşılanan devir işlemi daha da göstermelik ve anlamsız hale getirilmiş olur.

Zekât ve diğer malî mükellefiyetlerin ifasında câiz olmayacağı açıkça belirtilen devir işlemine belli bir dönemden sonra bazı fakihlerin ıskât-ı savm ve ıskât-ı salâtta istisnâ olarak cevaz vermeye başladığı, sorulan fetvalar ve verilen cevaplar dikkatlice incelendiğinde (Abdülazîz el-Buhârî, I, 155; Karaman, I, 92) onların bu yönelişinin temelinde herhangi bir şer'î delilden ziyade ümit, ihtiyat ve temenniye dayalı bir iyimserliğin yattığı görülür. Buna ilâve olarak tasaddukla sonuçlandığı için fakirlerin yararlandığı, bu sebeple de hayır ve hasenat yönü bulunan bu ıskat imkânını, vefat eden yakınlarının ibadet borçları için fidye verme arzusu içinde olan, **fakat malî durumları buna elvermeyen fakir ailelere de tanıma ve böylece bedenî ibadetlerde mükellefiyet ve ifa imkânı yönüyle eşitlik ilkesini koruma düşüncesi de devir işleminin câiz görülmesinde önemli bir âmil olmuştur.** Bu fakihler, vasiyet edilen miktarın (ki bu miktar terekenin kural olarak üçte birini geçemez) toplam fidye borcunu ödemeye yetmemesi durumunda devir usulüne başvurulabileceğini belirterek **devrin, daha fazla harcama yapmak istemeyen zenginler için bir hile kapısı olmayıp** fidye borcunu başka türlü ödeme imkânı bulunmayanlar için âdeti son bir çare olduğunu vurgulamak istemişlerdir. **Bununla birlikte ne kadar iyimser düşünülürse düşünülün devir usulünün -şekil yönüyle hukuka uygunluğu tartışması bir yana- mahiyeti itibariyle bir aldatmacadan ibaret olduğu, İslâm'ın ruhuna uygun düşmediği, bundan dolayı ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren İslâm âlimlerinin sert eleştirilerine ve bidat nitelendirmelerine konu olduğu görülür.**

Sonuç itibariyle, Bakara sûresinin 184. âyetinde sadece oruç tutmaya gücü yetmeyen sürekli mazeret sahiplerinin fidye vermeleri emredilmiş olup bunun dışındaki ıskât-ı savmın âyette yer almadığı, ıskât-ı salât ve diğer ıskat çeşitleriyle devir işleminin ise Kur'an veya Sünnet'ten herhangi bir delile veya fikhî hüküm elde etmede kullanılan bir usule dayanmadığı açıktır.

Öte yandan Kur'an'da, Sünnet'te veya sahâbenin ve müctehid imamların fetvalarında mazeretsiz olarak tutulmayan ve kazâ edilmeyen oruçlar için ıskât-ı savmın, bütünüyle ıskât-ı salâtın ve devrin cevazı yönünde hiçbir açıklama yer almadığı halde ıskat ve devrin uygulamada giderek yaygınlaşmasının, insanların sağlıklarında ibadetleri ifada tembellik

etmesine veya ihmalkâr davranmasına, bunun İslâm'ın öngördüğü veya cevaz verdiği bir usul olarak algılanmasına, İslâm'ın bu âdet sebebiyle yanlış anlaşılmasına ve haksız ithamlara mâruz kalmasına yol açtığı da bilinmektedir.”⁴⁵

Fıkıh uzmanı Prof. Hayrettin Karaman, ıskat ve devirle ilgili sorulara şu cevabı vermiştir:

“Yaptığım araştırmalarda namaz için ödemek suretiyle yapılacak ıskata hicrî ikinci asrın sonlarından önce, devir suretiyle ıskata ise beşinci asra kadar cevaz veren bir fakihe rastlamadım. Nasslar, mazereti dolayısıyla oruç tutamayan kimsenin fidye verebileceğini ifâde etmektedir. Fukahânın cumhûru mazeretsiz olarak oruç yemiş ve vefat etmiş kimse namına veresenin fidye verebileceğine hükmetmişlerdir. Müteveffa vasiyet etmiş ise bu kıyâs hükmü daha kuvvetli olmaktadır. Çünkü hükümde esas ‘mazeretli kimselerin tutamadıkları oruca karşı fidye vermelerinin gerektiğini’ nassın ifade etmesidir. Ölen kimse artık oruç tutamayacağı için bunun durumu, hasta veya çok ihtiyar kişilerin durumuna kıyas edilmiştir. Dikkat edilirse görülecektir ki, burada namaz ve orucun ıskatı fidye ödenmek suretiyle mümkün olmaktadır. Meselâ bir ölünün on yıllık namaz, bir aylık da oruç borcu varsa günde altı namazdan (vitir dahil) on yılda 21.600 namaz ve otuz oruç eder. Bunların her birinin fidyesi bir fitre (fıtır sadakası) kadardır; buna göre mezkûr ölünün namaz ve orucunun ıskatı için 1988 yılı itibariyle yaklaşık 10 milyon lira gerekir. Geçmiş namaz yirmi yıllık olursa ıskatın mâliyeti yirmi milyona yaklaşır. (2001 yılı için fitre 1 milyon olsa meblağ 20 milyarı geçer.) Bu meblağ fukaraya ödendiği zaman namaz ve oruç borcundan kurtulunacağına dair bir âyet ve hadîs mevcut olmayıp, oruç için kıyas, namaz için zann ve ümit vardır.

Ölü ıskat için gereken malı bırakmamışsa bir miktar mal (meselâ para) ödünç alınır, bir fakire ‘filâna vekâleten bu meblağı onun şu kadar namazının fidyesi olarak sana veriyorum’ denir ve verilir o da ‘bunu ona vekaleten sana bağışlıyorum’ der, bu alıp verme işi ıskat bitinceye kadar devam eder. **İskat-ı salât için fidye vermek bile şüpheli iken bunun neye istinâd ettirildiği (dayandırıldığı), delilinin ne olduğu zikredilmemiş, sadece ‘böyle yapılır, inşaallâh olur, bulur’ denmiştir. Zamanımızda bu devir âdet halini aldığı, İslâm'ın kaynaklarına müstenid (dayalı) bir iş sanıldığı ve insanların ibâdetde tembelliğe sapmalarının sebeplerinden birini teşkil ettiği için ‘bidat’ mahiyetini iktisâb etmiştir.”⁴⁶**

KABİRLER NİÇİN ZİYARET EDİLİR VE ORADA NE YAPILIR?

Konuyla ilgili hadisleri inceleyen hadis uzmanı Nasıruddin Albani eserlerinde şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“a) Kabir ziyaretleri ziyaretçilerin kabirleri görerek ölümü hatırlayıp, dönüşlerinin cennet veya cehennem olacağını hesap ederek hazırlık yapmaları içindir. Hadislerde geçtiği gibi kabir ziyaretinden ilk maksat budur.

Bureyde şöyle dedi: Rasulullah: ‘Ben kabirleri ziyaretten sizi yasaklamıştım. Artık onları ziyaret ediniz. Çünkü kabirler sizlere ahireti hatırlatır. Kim kabir ziyareti yapmak istiyorsa yapsın, ancak batıl bir söz söylemesin’ buyurdu. [Müslim 977/106, Ebu Davud 3235, Nesei 2031, 2032, 4441, 5667, 5668, 5669, Beyhaki 4/77, Ahmed 5/3, 50, 355, 356, 361]

b) Mezarda yatanlara dua ve istiğfar ederek ölülerin bu ziyaret sebebiyle istifadesini sağlamaktır. Hz. Aişe şöyle demiştir: “Nebi Baki mezarlığına çıkıyor ve orada yatan ölülere dua

⁴⁵ TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, İskat Maddesi.; Diyanet, İlmihal, 370-376

⁴⁶ Hayrettin Karaman, Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken, 138 <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0041.htm>

ediyordu. Rasulullah'a bu durumu sorduğunda Rasulullah: –'Ben onlara dua etmekle emrolundum' buyurdu." Müslim

Hız. Aışe şöyle demiştir: Rasulullah yanımda gecelediğinde gecenin sonunda Medine kabristanı Baki'ye çıkar ve **şöyle dua ederdi**: 'Es-Selamu Aleykum Dare Kavmin Mü'minin. Ve Etakum Ma Tuadune Gaden. Mueccelin. Ve İnna İnşaallahu Bikum Lahikun. Allahummeğfirli Ehli Bakiil Garkadi.' **Duanın Manası**: "Selam sizlere ey mü'min topluluklar yurdunun sakinleri! Yarın meydana gelecek diye vaat olunduğunuz şey ölüm size gelmiştir. Sizler, ölüm ile yeniden dirilme arası müddette bekletiliyorsunuz. Bizlerde inşaallah sizlere kavuşacağız. Ey Allah'ım! Bakiu'l-Garkad Medine'de ki mezarlık ahalisine mağfiret eyle." Müslim 974/102, Nesei 2038, İbni Sünni 592, Beyhaki 4/79, Ahmed 6/180

Hız. Aışe şöyle dedi: "Ya Rasulullah! Ölüler için nasıl dua edeyim? diye sordum. Rasulullah: –'Es-Selamu Ala Ehlid-Diyar Mine'l-Mü'minin ve'l-Müslimin. Ve Yerhamullahu'l-Müstakdimine vel-Muste'hirin ve İnna İnşaallahu Bikum Le Lahikûn dersin' buyurdu" **Duanın Manası**: "Mü'minler ve Müslümanlar diyarının ahalisine selam olsun. Allah bizden evvel ölenlerle bizden sonra öleceklerle rahmet etsin. Ve biz de inşaallah sizlere muhakkak kavuşacağız." Müslim, 947; Nesai, 2036

Kabir ziyaretlerinde Kur'an'ı Kerim okumaya gelince, sahih sünnette böyle bir şeyin aslı yoktur. Kabir ziyaretlerinde Kur'an okumak meşru bir şey olsaydı, Rasulullah önce kendisi yapar sonra onu ümmetine emrederdi ve öğretirdi.

Rasulullah, evlerde Kur'an'ı Kerim okumaya teşvik edip, evlerin içerisinde Kur'an'ı Kerim okumayarak mezarlığa çevrilmesini yasaklamıştır. Buna yakın manalı bir hadiste de Rasulullah şöyle buyurmaktadır: '**Sünnet namazlarınızı evlerde kılınız, oraları kabristan edinmeyiniz.**' Müslim, 777/209

Kabir ziyaretlerinde veya ölüyü defnettikten sonra bazı surelerin okunmasının caiz olduğunu iddia eden kimseler: 'Ölülerinize Yasin okuyunuz' anlamındaki hadis ile delil getirmektedirler. **Ancak delil olarak ileri sürdükleri bu ve benzeri hadisler zayıftır. Aynı zamanda Rasulullah'ın uygulamasına ve kabir ziyaretleriyle ilgili sahih hadislerine muhaliftir.** Bu hadislerin zayıf olmasıyla ilgili şu eserlere bakılabilir. [Muhammed Nâsiruddin el-Albânî Ahkamu'l-Cenaiz, 241-245; Albani, el-İrva, 688; Albani, Silsiletu'd-Daife 1246; İbni Cevzi el-Mevzuat 3/239; Suyûti, el-Laliu'l-Mesnua 2/440; İbni Arak, Tenzihu's-Şeria, 2/373]"⁴⁷

KABRİSTANDA YAPTIĞIM CENAZE MERASİMİ KONUŞMASI VE DUA METNİ

05.05.2016 tarihinde, saat 18.00 civarında, babamızı defnederken mezarlıkta bir konuşma yapmak istedim. Bu isteğimi, kardeşimle birlikte din görevlisine ilettim. Din görevlisi, bir an tereddüt etti. Sonra kendimi tanıtınca, 'olur' dedi. Kendisi benden önce Bakara sûresinin son ayeti olan 'Amenerrresûlu'yu, Bakara sûresinin ilk beş ayetini ve Fatıha sûresini okudu. Sonra mikrofonu bana uzattı. Aşağıdaki metin, işte bu konuşmadır:⁴⁸

"Muhterem cemaat!

Hayatımda ilk kez, bir cenaze merasiminde, babamın cenazesinde konuşacağım. Bu merasimde öncelikle ölüm hakkında, sonra kendimiz hakkında, sonra Rabbimiz ve O'nun talepleri hakkında bazı ayetleri ve onların Türkçe meallerini okuyacağım.

⁴⁷ <http://www.sahihhadisler.com/yazdir.asp?id=2626>

⁴⁸ Babamın ölümünün izleri üzerine yazdığım, "Ölümün Düşündürdükleri" yazısı (<http://www.hakveadalet.com/olumundusundurdukleri>)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Kurtarıcı, esirgeyici Allah adıyla...

ÖLÜME DAİR RABBİMİZİN, YÜCE SAHİBİMİZ VE OTORİTEMİZİN MESAJI ŞUNLARDIR:

Allah, hayatı yarattığı gibi ölümü de yaratmıştır;

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

“Hanginizin daha ideal davranış ortaya koyacağını sınamak amacıyla ölümü de, hayatı da O yaratmıştır. O, üstündür, bağışlayıcıdır.” Mülk/2

Hayatın ve ölümün yasalarını belirleyen ve onları işleten Allah’tır. Al-i İmran/156

وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ

“Allah, hayat verir ve öldürür.”

Al-i İmran sûresi, 185. ayette ise:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyâmet günü ödüllerinizi size tastamam verilecektir. Kim ateşten uzak tutulup cennete sokulursa, işte o, kurtuluşa ermiştir. Günûbirlik dünya hayatı, aldatici ve gurur verici bir metadır.”

Allah, Zümer/42. ayette, ölüm olaylarında düşünen toplum için ciddi işaretler, dersler olduğunu buyurur:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

Bakara 155-157’de başımıza gelenler ve yaşadığımız kayıplar, ölümler karşısında Rabbimiz sabırlı ve metanetli olmamızı istemektedir. İşte bu sabır, ne yaşarsak yaşayalım, inandığımız, bildiğimiz ve emin olduğumuz doğrulardan asla taviz vermemek ve kararlı biçimde davranmak anlamına gelmektedir.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

“Sizleri korkuya dair ve açlığa dair şeylerle, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksilterek deneyeceğiz. Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aitiz ve şüphesiz O’na döneceğiz” derler. İşte Rableri katından destekler ve kurtuluş yolları olan rahmet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”

ÖLMÜŞLERİMİZE DAİR RABBİMİZİN MESAJI ŞUNLARDIR:

Rabbimiz, Neml 59’da bizlere şu tavsiyede bulunuyor:

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ

“Allah’a hamd ve seçtiği kullara selam olsun.”

Yalnızca Allah yüceltilir ve tüm seçkin-seçilmiş kullara esenlik olsun. Onları; iyilikle, güzellikle ve hayırla yad ediyoruz.

Yine Kitap’ın çeşitli ayetlerinde Rabbimiz, Müslümanların ölmüşleri olan Nuh’a, İbrahim’e, Musa’ya selam gönderilmesini istemiştir.

Hız Peygamber (as) de, mezarlığa uğradığında, “Selam size” der, oradakileri selamlar, onlara iyilik, güzellik ve hayır dileklerinde bulunurdu.

Rabbimiz, hayatlarını kaybetmiş tüm iyi ve doğru insanları hayırla yad etmemizi istiyor.

Biz de onları hayırla, iyilikle ve güzellikle yad ediyoruz. Onlara selam olsun.

Rabbimizden bizleri ve şirk koşmadan hayatlarını kaybeden tüm yakınlarımızı bağışlamasını diliyoruz, bağışlamasını umuyoruz, bizleri bağışla.

Rabbimiz, İbrahim suresi, 41. ayette, İbrahim peygamberin örnek duasından söz ediyor. Bizler de yalnızca Allah'a inanan ve yalnızca O'na kulluk eden yakınlarımıza o duayı tekrarlıyoruz;

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

"Rabbimiz! Hesabın görüleceği gün, beni, anamı babamı ve mü'minleri bağışla!"

Bu ayetten yola çıkarak, ahirete intikal etmiş ve Allah'a inandığına, mümin olduğuna tanık olduğumuz tüm insanların Rabbimiz tarafından bağışlamasını diliyoruz.

RABBİMİZ, KENDİMİZ HAKKINDA ŞUNLARA DİKKAT KESİLMEMİZİ İSTİYOR

Ölüm, çok büyük bir gerçek, büyük bir ibret, insanlığa öğretici nitelikte bir ders.

O yüzden, Allah ve insanlar hakkında doğru bilgi ve inanca sahip olmalıyız.

Hiç kimseyi ve hiçbir şeyi putlaştırmamalı, kendi kafamızdan din üretmemeliyiz.

Zalimlere, bozgunculara, müfterilere boyun eğmemeliyiz.

Allah'ın bildirdiklerini, O'nun elçileri gibi sahiplenmeliyiz.

İnsanların canlarının, mallarının, onurlarının, namuslarının, akıl ve beden sağlıklarının dokunulmaz olduğunu bilmeliyiz.

İnsanlarla iyi ilişkilerimizde hoşgörölü, merhametli ve dürüst olmalıyız.

Hak ve adaleti gözetmeliyiz.

Yardımlaşma ve paylaşmayı prensip edinmeliyiz.

Kimsesizleri, yoksulları gözetmeliyiz.

Bizler ölünce, hayatımızı kaybedince, arkamızda yalnızca iyilikler ve güzellikler kalıyor.

Rabbimiz! Günahlarımız ve yanlışlarımız konusunda bizde farkındalık yarat ve onlardan vazgeçmemiz konusunda bizleri bilinçlendir, bizlere doğruyu, hak olanı izleyecek bilinç, moral ve güç ver.

Yasin sûresinin 54. ayetinde;

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız."

Biliyorsunuz, Allah, kitabını yaşayanları uyarmak amacıyla indirmiştir.

Yine Yasin suresinin 70. ayetinde:

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ

"(Kur'an,) Diri olanları uyarsın ve hak karşıtları hakkında (vaat edilen) söz gerçekleşsin diye (indirilmiştir)."

Allah'ın, peygamberlerine gönderdiği tüm kitaplarda öncelikle ve daima hak ve adalet üzere yaşamamızı istemiştir. Birbirimizin haklarını gözetmemizi, birbirimiz hakkında iyi hisler beslememizi, birbirimizle dostça ve insanca ilişkiler kurmamızı, birbirimize destek olmamızı istemiştir. Allah'ın kutlu elçileri de daima bu doğrultuda yaşamışlardır.

Maun sûresinde, kimsesizleri, güçsüzleri ve yetimleri dışlamayı, yoksulları görmezden gelmeyi, ibadetlerde gösteriş ve riyakarlık yapmayı ve hayırlı işlere engel olmayı dini yalanlamakla, dolaylı yollardan dini reddetmekle eş tutmuştur.

Bizler bireysel işlerimizde dürüst, toplumsal işlerimizde adaletli olmalıyız.

Bu gerçek En'am 115'de açıkça ifade edilmiştir:

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا

"Rabbinin sözü hem doğruluk, hem de adâlet bakımından tamamlanmıştır."

Ahlaki sorumluluklarımız ise Nahl suresi 90 ayette bildirilmiştir.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِي ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Allah, adaletli olmayı, iyilik yapmayı ve yakınları gözetmeyi emreder. Her türlü aşırılık ve fuhşıyattan, ahlakdışı davranışlardan, haksız istek ve tecavüzden, her türlü hırs ve ihtirastan nehyeder. Ders alırsınız umuduyla sizlere öğüt veriyor.”

Allah'ın, Necm 38-40'daki yaşayanlar ve ölmüşler hakkındaki şu hükmü kuşkusuz en doğru hükmüdür.

أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ. وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ. وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ

“Hiç kimse, bir başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsana emeğinden ve çalışmasından başka bir şey yoktur. Kuşkusuz emek ve çalışmasını zamanla görecektir.”

RABBİMİZ, AYETE'L-KÜRSİ DİYE BİLDİĞİMİZ BAKARA/255'DE KENDİSİNİ ŞÖYLE TANITİYOR

İşte bu, tevhidin sınırlarıdır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Kurtarıcı, esirgeyici Allah adıyla

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

“Allah, kendisinden başka ilah olmayandır;

Her zaman diridir.

Tüm varlıkları aralıksız denetleyendir.

O'nu ne uyuklama tutar, ne de uyku.

Yeryüzünde ve göklerde ne varsa O'nundur.

O'nun izni olmadan nezdinde kim şefaate edebilir?

O, insanların gözlerinin önünde olanı da, onlardan gizli tutulana da bilir;

Oysa O dilemedikçe insanlar O'nun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar.

O'nun sonsuz kudreti ve egemenliği gökleri ve yeri kaplamıştır.

Onların korunup desteklenmesi O'na ağır gelmez.

Gerçekten yüce ve büyük olan yalnızca O'dur.”

İhlas suresinde tevhidi şöyle özetliyor:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

De ki: O Allah, (nitelikleriyle) bir tektir.

Allah; mükemmeldir, kusursuzdur, mutlaktır, yetkindir, yeterlidir.

Doğurmadı (Gücünü ve yetkisini paylaşmaz, kimseye devretmez, kimseye ayrıcalıklı davranmaz).

Kendisi de doğmamıştır (Gücünü ve yetkisini kimseden kimseden devralmadı.)

Hiç kimse O'na denk ve benzer değildir.

RABBİMİZİN BİZLERE ÖĞÜTLEDİĞİ DUALAR ŞUNLARDIR:

Al-i İmran, 147'de;

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

"Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işlerimizdeki aşırılıkları bağışla! Adımlarımızı sağlamlaştı ve hakikati inkar eden halka karşı bize yardım et!"

Rabbimiz, Al-i İmran 8-9. ayetlerde:

رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

"Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi haktan saptırma ve bize katından rahmetini bağışla, sensin karşılıksız lütufta bulunan..."

"Rabbimiz! Sen, geleceğinde hiç şüphe olmayan bir günde bütün insanları bir araya toplayacaksın. Allah, sözünden asla dönmez."

Haşr sûresi, 10 ayette Rabbimiz şu duayı tavsiye etmektedir:

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

"Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla, kalblerimizde inananlara karşı bir kin bırakma! Rabbimiz, Sen çok şefkatli çok merhametlisin!"

Rabbimiz, Bakara, 286'da;

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

"Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez. Herkesin kazandığı (hayır) kendi yararına, yaptığı kötülük de kendi zararınadır. Rabbimiz! Eğer unuttuysak ya da yanıldıysak bizi sorgulama! Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Rabbimiz! Gücümüzün yetmediği şeyleri bize taşıtma! Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et! Sen bizim mevlamızsın, sahibimizsin! Hakikati reddeden topluma karşı bize yardım et!"

Rabbimiz, Bakara, 221'de;

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

"Ey Rabbimiz! Bize dünyada (işin başında da, kısa vadede de) iyilik ver, ahirette (işin sonunda da, uzun vadede de) de iyilik ver ve bizi ateş cezasından koru!"

Son olarak Fatiha suresindeki Rabbimizin mesajını birlikte okuyalım.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

- 1- Gerçek kurtarıcı, gerçek esirgeyici Allah adıyla,
- 2- Yüceltmeler ve şükürler, tüm varlıkların yüce sahibi ve otoritesi yalnızca Allah'a özgüdür.
- 3- Gerçek kurtarıcı, gerçek esirgeyici olan...
- 4- Hesap günü tek söz sahibi olan.
- 5- Sadece sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım bekleriz.
- 6- Bizi, dosdoğru yola yönelt.
- 7- İlahi değerlerle donattığın kişilerin yoluna...; ilahi gazaba uğrayanların ve kötü yola sapanlarınkine değil.

Rabbimiz, İbrahim suresi 40'da:

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ

"Rabbimiz! Bizi ve soyumuzu hakka destek olan ve namaz kılanlardan kıl ve duamızı kabul buyur."

SONUÇ DEĞERLENDİRMESİ

Ölüm olaylarında Müslümanlar, henüz ölmemiş, ancak ölmesi muhtemel olduğunu düşündükleri insanlara, daha önceden olduğu gibi yine Allah'ın ayetlerini, ahlaki erdemleri hatırlatırlar. Bu onların, günahlarından tövbe etmelerine, düştükleri yanlışlardan vazgeçmelerine vesile olmak içindir. Bu hatırlatılacak sözlerin en değerlisi, kuşkusuz Allah'tan başka ilah kabul edilmemesi (lâ ilâhe illallah) ilkesidir. Bu ilke, her türlü şirkin, nifakın ve hakkın reddine dair muhtemel durumlarda kalkan niteliğindedir. Hatta gerekiyorsa bu ilkenin açıklanması, hem oradaki insanları, hem de ölmesinden endişe duyulan kişiyi aydınlatır.

Bu hatırlatmanın yapıldığı kişiler, bilinci yerinde, iradesini ve vicdanını harekete geçirebilecek nitelikte olmalıdır. Bu hatırlatma, bir çeşit bilgilendirme veya bilgileri tazelemedir. Bilgilendirilen bu kişiye baskı yapılmamalı, eğer dinlemek istemiyorsa kendisi zorlanmamalıdır. **İşte bu, rivayetlerde bildirilen telkindir.** Alimlerin çoğunluğu, yukarıda kaynaklarıyla verildiği gibi böyle anlamışlardır. Ancak zamanla yabancı kültürlerden etkilenme sonucu, ölü kişinin, mezarının başındaki konuşmaları duyabileceği ve adeta bir çeşit kopyayla kabirdeki sorulara cevap verebileceği düşünülmüştür.

Nitekim şu tespit oldukça yerinde bir tespittir:

“Zaten mezardaki kişiye kopya vermeyi andıran bu uygulama, Kur’an’a da ters düşmektedir.”⁴⁹

Halbuki kabirde sorgulamanın olup olmadığı bile tartışmalı bir konudur. Ayrıca Allah, elçisine, “Sen kabirdekilere duyuramazsın” ayeti, bize bir anlam ifade etmiyor mu?

“Dirilerle, ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir; oysa sen kabirlerdeki kimselere duyuramazsın.” 35Fatır/22

Hız Peygamber, kabirdekilere duyuramıyorsa, herhangi bir din görevlisi nasıl duyuracaktır?

Nitekim, TDV, Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde ölünün defninden sonraki telkin uygulamasının bidat olduğuna dair görüşlere yer verilmiştir:

“Birtakım alimler, definden sonra telkin uygulamasının şer’î dayanaktan yoksun bir bidat olduğu görüşündedir. Bazı âlimler de bu uygulamaya şiddetle karşı çıkmakta, çeşitli delillerle bunun bidat olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.”⁵⁰

İskat konusunda, eğer ölmüş kişi; hayatta iken, hastalık veya çeşitli gerekçelerle tutamadığı orucun fidyesini Ramazan ayının sonunda ödemeyi düşünürken veya bunun ödenmesini vasiye ederek ölmüşse, doğal olarak bu kişi, kendi bilinciyle, iradesiyle, inancıyla ve vicdani kabulüyle, bu fidyeyi ödemeyi göze almış, ancak beklenmedik ölümden dolayı ödeyememiştir. Eğer yaşasaydı ödeyecekti bilgisi bunu gerekli kılmaktadır. İnsana kendi emeğinin (düşüncesinin, inancının ve eyleminin) karşılığı olduğuna göre⁵¹ bunun ödenmesi, hem muhtaçlar açısından faydalıdır, hem de ölmüş kişiye fayda sağlaması umulur.

Bunun dışındaki ibadet borcunun düşürülmesi amacıyla yapılan ıskat uygulaması, sağlam dayanaktan yoksundur. Yalnızca Allah hakkı diye görülen namaz, oruç, hac ve kurban gibi ibadetlerin sorumluluğu, maddi bedelle, parayla karşılanması, ölmüş kişinin parayla aklanma girişimi, adeta sonradan üretilen ve uygulanan günah çıkarma uygulamasına benzemektedir.

Ölmüş kişinin ibadetlerle ilgili borçlarının düşürülmesi inancının, sağlam kanıtlara dayanmadığı, TDV, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İskat maddesinde de açık biçimde ifade edilmiştir:

“Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde ölen kişinin ibadet borçlarını düşürme anlamında bir ıskat söz konusu değildir; ıskât-ı salât ve ıskât-ı savm anlayış ve uygulamasının Kitap, Sünnet ve sahâbe fetvalarından delillendirilmemiştir.

⁴⁹ Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, 216-217.

⁵⁰ TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, Telkin Maddesi

⁵¹ Bkz. 53Necm/39-42

Aynı şekilde namaz, oruç gibi bedenî ve şahsî ibadetlerin mükellef adına bir başkası tarafından yerine getirilmesi de (niyâbet) câiz görülmemiştir.

İslâm ümmeti içinde ortaya çıkan ıskât-ı savm ve daha sonra ıskât-ı salât uygulaması, temelde Bakara sûresinin 184. âyetinde sınırlı mazeretler için getirilen istisnâî hüküm etrafında geliştirilmiş zorlama yorum ve temennilerden ibarettir.

İmam Şâfiî de dahil fakihlerin çoğunluğu, ölen adına fidye verilmesini emreden hadisi ve kimsenin bir başkası adına namaz kılamayacağı, oruç tutamayacağı yönündeki sahâbî görüşlerini (el-Muvatta', "Şıyâm", 43; Şevkânî, IV, 264-265) esas alıp namaz, oruç gibi bedenî ibadetlerde mükellef hayatta iken de ölümünden sonra da niyâbetin geçerli olmayacağı genel kaidesini işletir. Bu sebeple fakihlerin çoğunluğu ölen adına yakınlarının veya üçüncü şahısların oruç tutmasını, namaz kılmasını uygun görmez.

Aynı şekilde kılınmayan veya kılınamayan bir farz namazın yerine mükellefin veya onun vefatından sonra mirasçılarının fidye vermesinin cevazını ve bu fidyenin söz konusu namaz borcunu düşüreceğini açık veya dolaylı şekilde bildiren hiçbir âyet veya hadis de bulunmamaktadır."⁵²

Devir uygulamasının, bir aldatmacadan ibaret olduğu, TDV, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Iskat maddesinde açıkça ifade edilmiştir:

"Bununla birlikte ne kadar iyimser düşünülürse düşünülün devir usulünün -şekil yönüyle hukuka uygunluğu tartışması bir yana- mahiyeti itibarıyla bir aldatmacadan ibaret olduğu, İslâm'ın ruhuna uygun düşmediği, bundan dolayı ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren İslâm âlimlerinin sert eleştirilerine ve bidat nitelendirmelerine konu olduğu görülür."⁵³

Fıkıh uzmanı Prof. Hayrettin Karaman da, devir uygulamasını bidat olarak nitelemiştir.

"Zamanımızda bu devir âdet halini aldığı, İslâm'ın kaynaklarına müstenid (dayalı) bir iş sanıldığı ve insanların ibâdetde tembelliğe sapmalarının sebeplerinden birini teşkil ettiği için 'bidat' mahiyetini iktisâb etmiştir."⁵⁴

Meşhur tefsircilerden **İbn Kesir**, Necm sûresi, 39. ayetin tefsirinde bu konuya yer vermiştir: **"Ve insan için, çalıştığın başkası yoktur."** (53Necm/39) Nasıl, hiçbir kimse bir başkasının günâhını taşımayacaksa aynı şekilde her nefis ancak kendisi için kazandığı mukâfatı elde edecektir. **İmâm Şâfiî ve ona tâbi olanlar, bu âyet-i kerime'den Kur'an okumanın sevâbının ölümlere ulaşmayacağı hükmünü çıkarırlar. Zirâ bu Kur'an okuma ne onların amellerinden, ne de kazançlarındandır. Bu sebeptir ki Allah Rasûlü (as), ümmetini buna çağırmamış, teşvik etmemiş, ne açık bir ifâde ile ne de imâ yollu onlara bu yolu göstermemiştir. Sahabeden hiç kimseden bu husûsta bir nakil de yoktur. Şâyet bu hayır olsaydı, şüphesiz onlar bu hayırda bizi geçerlerdi."**⁵⁵

Son dönem tefsircilerinden **Elmalılı Hamdi Yazır**, Yasin suresinin girişinde, şu bilgilere yer vermiştir: **"Hadislerdeki ölümlerden maksat, can çekiştirme halinde ölmek üzere bulunanlardır. Bununla beraber müteahhir âlimlerden (son devir bilginlerinden) bazıları hadisi zâhiri (yüzeysel lafzi haliyle) ile almışlar, öldükten sonra okunur demişlerdir. Bazıları da kabrinin başında okunması**

⁵² 486- "Namaz için fidye vermeye dair açık bir delil ve icma yoktur." Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, 220.

⁵³ TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, Iskat Maddesi.; Diyanet, İlmihal, 370-376

⁵⁴ Hayrettin Karaman, Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken, 138 <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0041.htm>

⁵⁵ İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, c.13, s.7554.

görüşünde bulunmuşlardır. **Fakat unutmamak lazımdır ki, Kur'an ölümler için değil, diriler için nazil olmuştur.**"⁵⁶

TELKİN, İSKAT VE DEVİR KONUSUNDA GÖRSEL MEDYA KONUŞMALARI

Halk Arasında Telkin Örnekleri

<https://www.youtube.com/watch?v=1GedD3LHKeQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=2Urc7kPVclg>

<https://www.youtube.com/watch?v=x6nvjmJGITA>

<https://www.youtube.com/watch?v=nH3RKLdjh1Y>

Prof. Faruk Beşer - Ölen Kişinin Namazı Orucu Ödenir mi? İskat-ı Salat ++

<https://www.youtube.com/watch?v=rCdImfmzrly>

Prof. Faruk Beşer - Ölüye Kuran Okunur mu?

https://www.youtube.com/watch?v=VCvyTJbv_Ns

<https://www.youtube.com/watch?v=cBUDkemyToc>

Prof. Faruk Beşer – Cenaze Defni Sırasında ve 7. 40. 52. Günlerinde Kuran'ı Kerim Okunur mu?

<https://www.youtube.com/watch?v=pQuSncNuenw>

Prof. Faruk Beşer – İskat devir

http://www.dailymotion.com/video/x8vc11_devir-iskat-bidat-mi_people

Prof. Abdülaziz Bayındır – Ölüye Telkin Yapılır mı?

<https://www.youtube.com/watch?v=GEZ31tYu3e0>

Prof. Abdülaziz Bayındır - Ölümlerin arkasından Kur'an okumak, hatim indirmek faydalı olur mu?

<https://www.youtube.com/watch?v=uDnxHeKRk-w>

Prof. Abdülaziz Bayındır - Ölen kişinin namaz ve oruç borçları ıskat ile düşürülebilir mi?

<https://www.youtube.com/watch?v=8j5An4PL1Lo>

Prof. Mehmet Okuyan - Ölüye telkin olayının aslı nedir?

<https://www.youtube.com/watch?v=HE5HCznuWMI>

Prof. Ömer Aydın - Ölünün Ardından Kur'an Okunur Mu?

<https://www.youtube.com/watch?v=pWg28heLeT8>

Prof. Mehmet Okuyan - Ölümlere Kur'an Okumak Kur'an'ı Okumamaktan Kaynaklanan Bir Hurafedir

https://www.youtube.com/watch?v=Ho2_8UA1Y5U

Prof. Mehmet Okuyan - Mezarlıkta ölümlere Kur'an okumak trafik kazasında ölen adama trafik kurallarını hatırlatmaya benzer

<https://www.youtube.com/watch?v=yrNH5LIUAs>

Prof. Mehmet Çelik – İskat devir

https://www.youtube.com/watch?v=NxVFOCvo_QY

Prof. Mehmet Çelik – Dinde ıskat - devir diye bir şey var mı?

<https://www.youtube.com/watch?v=EpT5-VarOw8>

Mustafa İslamoğlu – Telkin var mı?

<https://www.youtube.com/watch?v=aInivUwgKLw>

⁵⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, c.VI, s.396-397.

Mustafa İslamoğlu –Ölüye telkinde bulunmak var mıdır?

<https://www.youtube.com/watch?v=noc2B7q-bJU>

Mustafa İslamoğlu – Peygamberimiz mezarlıkta hiç Kur'an okumuş ve sevabını bağışlamış mıdır?

<https://www.youtube.com/watch?v=evubyrQ1Z8M>

Dr. Hüseyin Kayapınar - Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

<https://www.youtube.com/watch?v=vnVd1mv23zE>

Prof. Nihat Hatipoğlu - Ölünün 40'ı ve 52'si Var mıdır?

<https://www.youtube.com/watch?v=CDvyzC5d62U>

Timurtaş Uçar - Ölünün yedinci, kırkinci, elli ikinci günü diye bir şey var mı?

<https://www.youtube.com/watch?v=BsmXIGclPsw>

Ali Rıza Demircan - Ölünün 40, 52 ve 7 Günü Tören Yapmak Hıristiyan Adeti

https://www.youtube.com/watch?v=FyevtyW_Ogk

Talha Hakan Alp - Ölülere telkin ve Yasin okumak

https://www.youtube.com/watch?v=fEfo_EMUIMY

Telkin - Necati Hutoğlu

<https://www.youtube.com/watch?v=fT33oZFjnNs>

Ubeydullah Arslan - Ölüye telkin getirmek dinde var mıdır?

<https://www.youtube.com/watch?v=NuVCsKADNEY>

Alparslan Kuytul - Iskat Bidattır

<https://www.youtube.com/watch?v=RvZUzwwpfGI>

Musab Köylüoğlu - Definden sonra telkin bidattır

<https://www.youtube.com/watch?v=YbGBRD6LI9c>

Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta 7. 40. 52. günler

<https://www.youtube.com/watch?v=OtpBIEXPYng>

KAYNAKÇA

TDV, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Telkin, Devir ve Iskat Maddeleri

Diyanet, İlmihal

İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Çağrı Yayınları

Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, Azim Dağıtım, Sadeleştirilmiş tarihsiz baskı

Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, Bilmen Basım ve Yayınevi, 1986

Dr. Ali Çolak, Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004

Prof. Hayrettin Karaman, <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0057.htm>

Doç. Mustafa Özel, Ölünün Ardından Kur'an-ı Kerim Okunmasının Dini Dayanakları, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2006, sayı: 7, s. 477-486.

Yrd. Doç. Mustafa Ünal, Ölüm Sonrası Hayata Bir Tür Giriş Töreni Olarak "Telkin" Uygulamasına Fenomenolojik Bir Bakış, Erciyes İlahiyat Dergisi, sayı 10. 1998

Doç. Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara Üniversitesi, DTCF Yayınları, 218

<http://www.sahihhadisler.com/yazdir.asp?id=2626>

<http://www.fetva.net/yazili-fetvalar/olulerin-ruhlarına-kuran-okunur-mu.html>

<http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/geceleyn-mezarlıktan-gecerken-fatiha-okumak-gunah-midir.html>

<http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/olulere-kuran-okunabilecegine-dair-rivayet-edilen-hadisler-sahih-midir.html>

<http://www.fetva.net/goruntulu-fetvalar/olulerin-arkasından-kuran-okumak-hatim-indirmek-faydalı-olur-mu.html>